

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

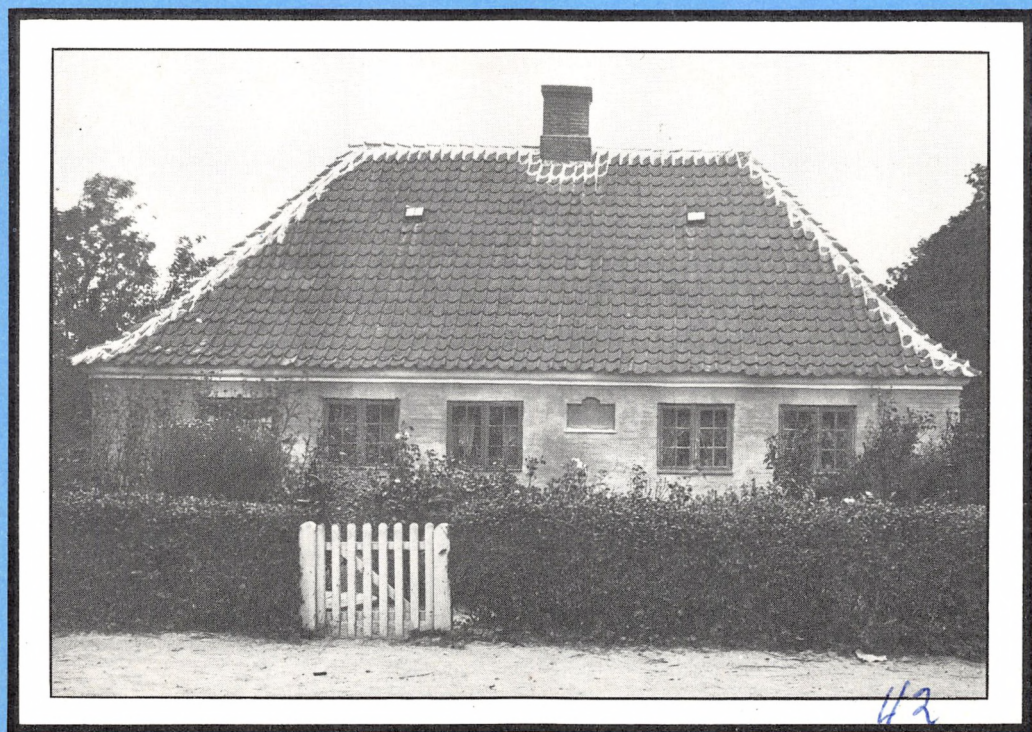
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT

Årbog 1975

HISTORISK SAMFUND
FOR PRÆSTØ AMT

HISTORISK SAMFUND
FOR PRÆSTØ AMT

ÅRBOG 1975

NÆSTVED TIDENDES BOGTRYKKERI

1976

INDHOLD

	Side
Køng Fabrik	7
<i>Af Margit Baad Jensen</i>	
Hestekranier mod troldtøj i Skrosbjerg og Kæderup	42 χ
<i>Af Harald Petersen</i>	
En lille Notits i en gammel Bog	63
<i>Ved Pastor Urban Schrøder, Varnæs</i>	
Litteratur om Præstø Amt	67
<i>Af A. Strange Nielsen</i>	
Historisk Samfund for Præstø Amt	70
Næstved Museum	72
Sydsjællands Museum, Vordingborg	74
Møns Museum	76
Grundtvigs Mindestuer i Udby	79
Næstved By- og egnshistoriske Arkiv	80
Faxe Herreds lokalhistoriske Arkiv	82

Køng Fabrik

En industrivirksomhed i 1830erne

Af Margit Baad Jensen

I 1774 blev det sydsjællandske rytterdistrikt solgt, og blandt de godser, der blev oprettet i området, var Øbjerggaard i Køng. Øbjerggaard blev samme år overtaget af storkøbmanden Niels Ryberg. Han var i disse år med i et forsøg på at afhjælpe Københavns fattigdomsproblemer ved at drive fabriksvirksomhed i forbindelse med fattigvæsenet, som han var meddirektør for. Forsøget faldt ikke heldigt ud, virksomhederne kunne ikke svare sig og måtte ophøre, da statstilskuddene bortfaldt¹. Men Ryberg gentog eksperimentet på sit nyerhvervede gods i Sydsjælland og denne gang med større held. I 1778 og 1779 oprettede han spindeskoler i Køng og Ring². Der blev indrettet et hegleri i Køng, og fra 1785 – muligvis et par år tidligere – blev der også drevet linnedvæveri. I 1786 beskæftigede fabrikken 25 vævere, 9 heglere, 14 spolere og 3 andre arbejdere foruden inspektøren og hans familie. Hertil kom 370 spindere i Køng og omegn³. Antallet af husmænd på godset steg stærkt i denne tid. I 1805 blev forøgelsen opgivet at have været på 200 personer i Rybergs tid⁴. Væveriet blev gradvist udvidet. I 1786 havde fabrikken 24 væve, i 1821 var tallet steget til 30 og i 1833 til 53, heraf 8 med jacquardmaskine⁵. Jacquardmaskinen letter vævningen af damaskmønstre, idet mønstret i forvejen kodes ind på en række sammenbundne hulkort, der regulerer skellet i væven.

Fabrikken blev fra 1820 drevet af staten. Den var i årene 1824–29 lagt under de militære uldmanufakturere og i 1829–36 under en særlig kommission. I 1836 blev både godset og fabrikken afhændet til private, og fabrikken blev bortforpagtet. I 1852 blev hovedværkstederne flyttet til Vintersbølle, hvor blegeriet fra begyndelsen havde ligget. Driften fortsatte der til 1906, hvorefter fabrikken blev nedlagt⁶.

Gammel Øbjerggaard, der var hovedbygning på fabrikken, set fra nord. Til højre ses sidebygningen og til venstre skimtes bindingsværksslængerne.

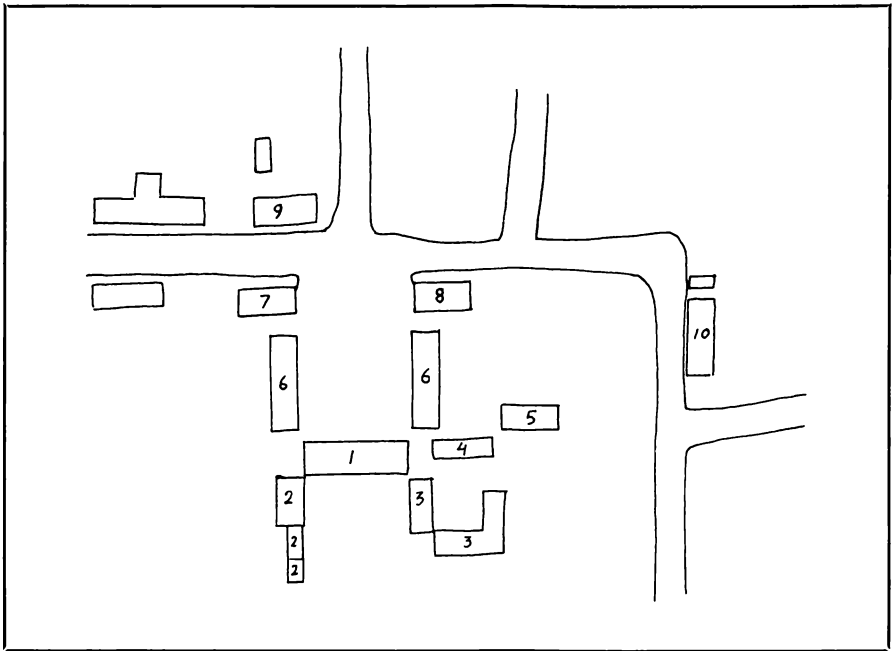
Fot.: Nationalmuseet 1916.

Sammen med fabrikken og godset blev drevet et høravlingsinstitut, der leverede en del af fabrikkens råvarer. Institutet blev iøvrigt drevet som en regulær uddannelsesanstalt med lærlinge fra hele landet. Denne del af virksomheden i Køng er ikke undersøgt nærmere her.

Det var hovedsagelig simple drejlsvarer og lærred, der blev vævet på Køng Fabrik, men en del damaskdækketøj blev også produceret. Frem til det tidspunkt, da staten solgte fabrikken, blev der næsten udelukkende anvendt dansk håndspundet garn. Kun til de finere varer måtte man indføre tysk garn. Varerne fra Køng blev dels solgt fra fabrikkens udsalg i København og dels på auktioner rundt omkring i landet⁷.

Kildematerialet begrænser den periode, virksomheden på Køng Fabrik kan studeres, til 1820erne og 1830erne, og vil man kunne undersøge fabriksarbejderne, sådan som det her er hensigten, indskrænkes perioden yderligere til 1830erne på grund af de manglende folketællinger fra 1820erne.

Køng sogn var det største sogn i amtet i 1830erne. Der boede i 1834 1451 personer og i 1840 1546 personer, hvoraf henholdsvis 595 og 628

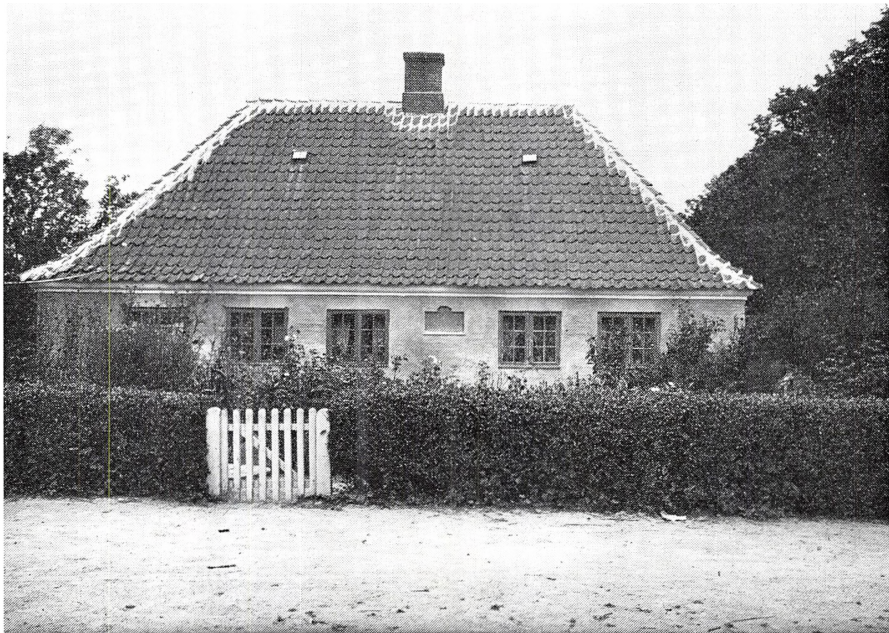
Placering af fabriksbygningerne 1825. 1. hovedbygning. 2. sidebygning med bryggers og tørvehus. 3. bindingsværkslænger med stald, lo og lade. 4. lerstampet hus. 5. vævermesterens hus. 6. væverværksteder. 7. hørmesterens hus. 8. murermesterens hus. 9. spindeskolen med udhus. 10. Køng hospital med udhus. De to bygninger uden nummer hører til høravlingsinstituttet. Placeringen af dem er noget usikker. Skitsen er tegnet på grundlag af matrikelskort i Matrikelsarkivet samt synsforretningen fra 1825 og brandtaxationen fra 1851.

var bosat i selve Køng by, resten i sognets 3 andre byer: Kostræde, Sallerup og Svinø. Det var naturligvis fabrikken, der var årsag til den store befolkning. I 1834 var der 58 vævere i Køng by og i 1840 43. For sognet som helhed var tallene 74 og 60. Størsteparten af disse havde familie, og væverne har således udgjort en anelig del af Køngs befolkning^s.

Fabrikken bygninger

Husene dominerede ganske bebyggelsen i Køng, men de lignede alle andre huse på enen. Kun selve fabrikken, der lå nordligst i Køng by for enden af alleen op til Øbjerggaard, skilte sig ud fra den øvrige bebyggelse. Gammel Øbjerggaard var hovedbygning for fabrikken. Det er en enetages 18 fag lang grundmuret bygning med tegltag og gennemgående kvist på 6 fag. I 1830erne var den indrettet til at huse den kommission af

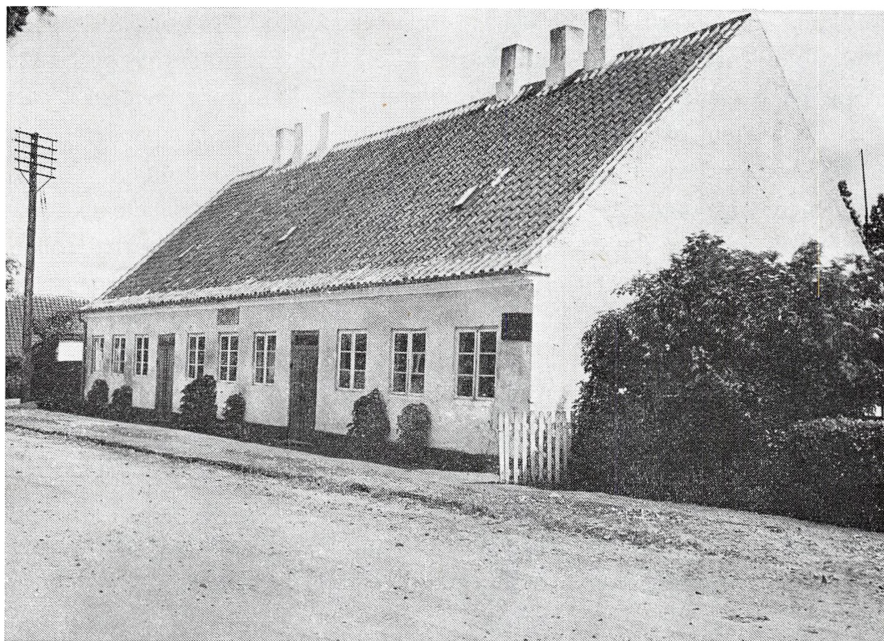

Spindeskolen.

Fot.: Nationalmuseet 1916.

embedsmænd, der styrede fabrikken, når de aflagde besøg i Køng. Desuden rummede den fabrikkens kontor og garnmagasin, og vævermesteren havde et værelse i loftsetagen. Værelset i kvisten var indrettet til sal.

I en sidebygning til hovedbygningen boede den forrige fabrikmesters enke i et par stuer med tilhørende køkken og bryggers. Denne bygning er også grundmuret og havde rødt tegltag. To lange enetages grundmurede bygninger med tegltag flankerede opkørslen til hovedbygningen. Her lå 2 af fabrikkens 3 væverværksteder, ltr. A og B. Sandsynligvis var der skilt andre mindre lokaler fra. På loftet var der indrettet kamre til de svende og lærlinge, der boede på fabrikken. Ved enden af de 2 værkstedsbygninger lå helt ude ved vejen og med langsiden mod denne 2 bindingsværksbygninger med tegltag. De var hver 9 fag lange og 12 alen brede – betydelig bredere end de almindelige huse i Køng. De var indrettet til bolig for hørmesteren og murermesteren. Ved hovedbygningens sydøstre hjørne og parallelt med sidebygningen lå en stråtækt bindingsværkslænge, der dannede vestlængen i et trelænget gårdanlæg. Det rummede stald, lo og lade samt vognskur. Et stykke øst for det østre væverværksted lå endnu en bindingsværkslænge af samme størrelse som de to oppe ved vejen.

Køng Hospital. Bygningen er opført 1793 og havde oprindeligt afvalmede gavle og kun to skorstenspiber. Regnskabsnotiser i hospitalets protokol viser, at de lodrette gavle først blev muret op i 1879. Samme år blev også de gamle skorstene erstattet af de nuværende kamin-skorstene, og der blev ført seks skorstenspiber op gennem taget.

Fot.: Nationalmuseet 1939.

Den var ligesom disse indrettet til beboelse og fungerede en overgang som vævermesterbolig.

På fabrikken blev der også opført en bygning i den dengang meget moderne piséteknik, dvs. med vægge af stampet ler og jord. Der nævnes i 1825 og 1827 sådanne bygninger, den ene gang et 11 fag langt hus indrettet til beboelse, bryggers og tørvehus og den anden gang et 5 fags langt hus. Beliggenheden – øst for hovedbygningen – tyder på, at der er tale om samme hus, der i så fald er blevet revet halvt ned inden for de to år.

På den anden side af vejen ved hjørnet af alleen, der fører op til Øbjerggaard, ligger spindeskolen. Den blev bygget som pendant til en nu forsvundet rytterskole. Det er et 9 fag langt og 12 alen dybt grundmuret hus, der har et stejlt tegltag med afvalmede gavle. Øst for fabrikkens område ligger Køng Hospital, en 11 fag lang og 15 alen dyb grundmuret længe med tegltag.

Fabrikkens samlede bygningsmasse ændredes hele tiden ved, at gamle bygninger blev revet ned og nye bygget. De bygninger, der er nævnt oven-

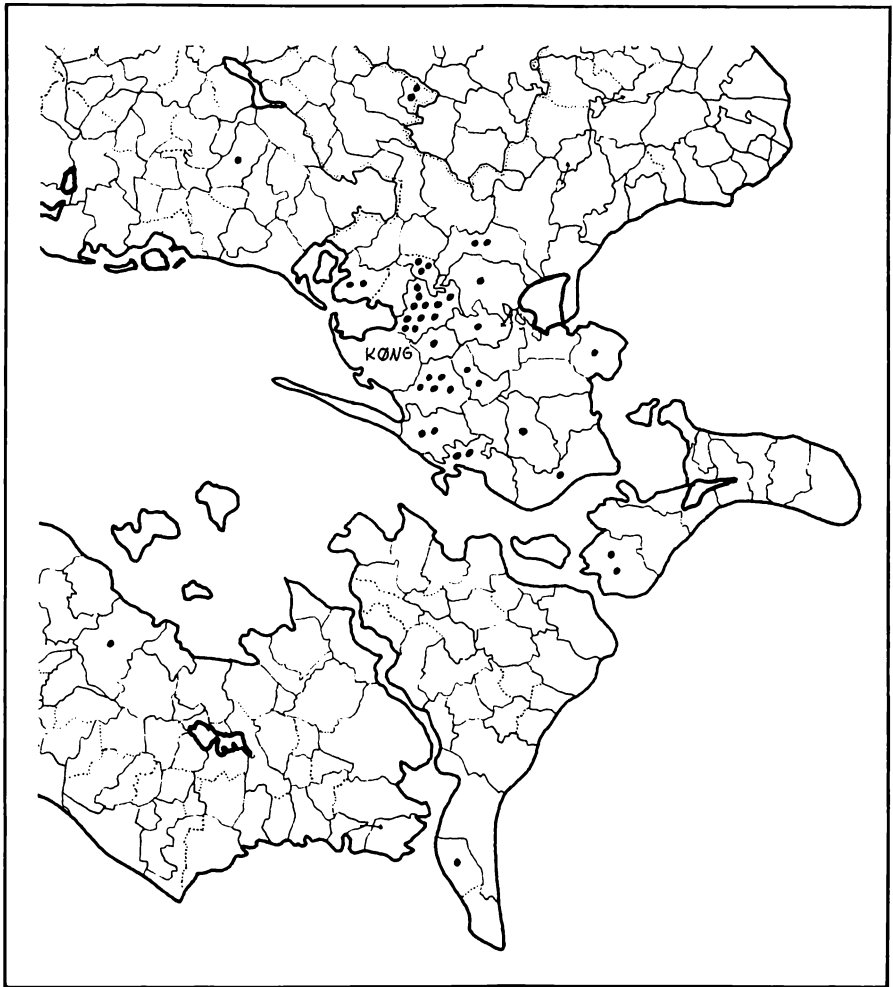
for, kan med sikkerhed siges at have ligget der i både 1825 og 1851, de to år der blev foretaget en registrering af alle fabriksbygningerne, og i 1825 udgjorde de samtlige væveriets bygninger. Det lerstampede hus nævnes dog senest i en inventarfortegnelse fra 1833. I 1851 lå der på dette sted en bindingsværksbygning. Høravlingsinstituttet havde bygninger på størrelse med væverværkstederne til hegle- og skættemaskiner. De var placeret i den vestlige del af fabriksområdet, men blev udskiftet mellem de to synsforretninger. Det tredje væverværksted, ltr. C, mangler i synsforretningen fra 1825, men det kan have haft til huse i en af høravlingens bygninger⁹.

Kun få af fabrikkens bygninger er bevaret. Hovedbygningen, spindeskolen og hospitalet er fredet, og også hovedbygningens sidebygning ligger der endnu. De tre bindingsværkslænger sydøst for hovedbygningen ligger der ligeledes stadig, men noget ombygget. De bliver ikke brugt længere og er meget forfaldne. Derimod er alle værkstedsbygninger og boliger på selve fabrikkens område revet ned forlængst.

Fabrikkens arbejdere

Vi vil nu vende os til fabrikkens arbejdere. Gennem folketællingerne 1834 og 1840 samt kirkebogens til- og afgangslister er der fundet i alt 107 vævere i Køng sogn incl. lærlinge¹⁰. De meget få kvindelige vævere er ikke med i dette tal og vil blive behandlet senere. Alle de 107 behøver naturligvis ikke at have arbejdet for fabriken, men tallene i fabrik-listerne fra Køng tyder på, at det kun kan have været et fåtal, der ikke gjorde det. I 1831 opgives antallet af vævere, der arbejdede for fabriken i Køng og omegn at være 81 og i 1832 96. Heraf arbejdede 26 svende og 29 lærlinge på fabrikkens væve, medens 41 arbejdede på egne væve og ikke konstant for fabriken¹¹. Det må altså være forsvarligt at udtale sig om fabriksarbejderne på grundlag af samtlige vævere i Køng.

I amtsbeskrivelsen for Præstø amt fra 1839 skriver Lütken om væverne på Køng Fabrik, at der blandt dem ikke herskede noget »burschikost Væsen«. Noget sådant ville snarere opstå, hvor flere fag skulle leve side om side, altså fortrinsvis i købstæder, og han skriver videre: »Hertil kommer, at de fleste af Fabrikarbejderne i Kjøng ere boesiddende Familier i Sognet. Værkstedet er ikke deres egentlige Bolig, men kun Stedet, hvorfra de bringe Fortjenesten til Hjemmet; og stærkere Baand end de, som knytte dem til deres Medarbejdere, slutte dem til flere af de

Vævernes fødested. Af 107 vævere var 50 født i Køng sogn, 48 uden for sognet. For 9 kendes fødestedet ikke. På kortet markerer en prik én person. De sidste 6 udenbys vævere kommer fra: Aarby i Holbæk amt, Skørring i Aarhus amt, Resen i Viborg amt, København, Mühlenberg og Arenstadt i Tyskland. Hvis konfirmationsstedet er et andet end fødestedet, regnes med førstnævnte.

andre Sognebeboere. Lærlingerne ere tildeels Sognets egne Børn, hvoraf mange, efter at have udlært, opslaae deres Væv i Forældrenes Huse; det er heller ikke ualmindeligt at see Gaardmændenes Sønner imellem Fabrikarbejderne. Lærlingerne fra andre Sogne ere færre, meest fra Jylland og Møen, og enkelte fra Fyen og Lolland. De fleste af dem vende senere atter tilbage til deres Hjem, og i Læretiden staae de under Fabrikmesterens

temmelig skarpe Tilsyn. Fabrikens Personale danner saaledes a parte potiori ikke en Modsætning til de øvrige Sognebeboere; men udgjør hellere en integrerende Deel af samme¹².

En nærmere undersøgelse af væverne i Køng bekræfter og uddyber disse udtalelser. Halvdelen af væverne var født i sognet eller konfirmeret der, og resten kom næsten alle fra det øvrige Sydsjælland med hovedvægten på Køngs nabosogne. Kun for 9 kendes hjemstedet ikke. Der var altså tale om en udpræget lokal rekruttering af arbejdskraft til fabrikken.

Væverne var alle af husmandsfamilie. Lütken skriver ganske vist, at det ikke var ualmindeligt, at gårdmændenes sønner blev vævere, men materialet fra 1830erne giver kun ét eksempel blandt de 50 vævere, der var født i Køng (de udenbys vævere er ikke undersøgt nærmere). Der var her tale om en ung mand, hvis forældre begge var døde, inden han blev konfirmeret, og det er tilmed en af de få, om hvem det positivt vides, at han ikke arbejdede på fabrikken, men på et privat værksted i Køng. Der var i 1830erne ikke i særlig høj grad tale om anden-generations vævere. Kun 9 af de 50 var væversønner, hvilket ikke kan siges at være meget, når man tager i betragtning, hvor stor en del væverne udgjorde af Køngs befolkning. Resten var sønner af husmænd(26) og håndværkere(9). Desuden var der en klokkersøn og 2 skovfogedsønner. De resterende 2 kendes ikke.

Vævernes koner kom fra det samme snævre geografiske område som deres mænd. Knap halvdelen af de 107 vævere – 46 – var gift eller var enkemænd i 1834 eller blev gift mellem 1834 og 1840. Konernes sociale baggrund var den samme som deres mænds. De var døtre af eller enker efter vævere, husmænd eller håndværkere. En enkelt væver blev gift med en gårdmandsdatter, men han adskilte sig også selv fra de øvrige, idet han som mestersvend på fabrikken tilhørte dens funktionærer og var på fast løn¹³.

I hjemmet har tekstiltilvirkningen traditionelt været kvindernes domæne, medens vævning drevet som håndværk var et udpræget mandligt erhverv. Også i Køng var kvindelige vævere et særsyn, men i 1830erne var der dog nogle få stykker. Den ene var 31 år gammel i 1834 og enke efter en indsidder. Hun var i væverlære i Sallerup hos en væver, der arbejdede for fabrikken. I 1840 betegnedes hun væverkone og arbejdede nu i Køng hos en væver, der ligeledes leverede til fabrikken. Den anden var i 1834 ugift mor på 28. Hendes bror var væver, og hendes mor spandt. Selv arbejdede hun hjemme for fabrikken både i 1830, 1833 og 1836.

Begge blev iøvrigt senere gift med vævere. Endvidere havde en husmandskone, hvis mand ikke var ansat på fabrikken, og en væverkone hver en fabriksvæv hjemme i 1833. Men der kan have været flere. Af en bevaret afregningsbog fremgår, at et stykke lærred, som en væver fik betaling for, var vævet af hans kone. Men da kun denne ene bog er bevaret, kan vi ikke se, hvor almindeligt dette var¹⁴.

Lütken skriver, at der var børn, der arbejdede som trådlangere i væveriet, men heller ikke denne gruppe kan findes i regnskaberne. Afregningen må være sket på den meget almindelige måde, at børnene blev lønnet direkte af den svend, de arbejdede for. Når det var muligt, lod væverne sikkert deres egne børn arbejde for sig, så de kunne spare lønnen.

Garnet, der blev brugt på fabrikken, var som nævnt for størstedelens vedkommende håndspundet. Spindingen blev udført som hjemmearbejde i hele egnen. I en beretning nævnes, at mellem 600 og 800 i Køng og omegn havde haft spindearbejde for fabrikken i årene 1825–35¹⁵, og i fabriklisten for 1831 hævdes det, at fabrikken beskæftigede ca. 480 spindersker i Køng og omegn. Det er umuligt at få hold på, hvem disse spindersker var. I folketællingerne nævnes spinding som erhverv nemlig kun, hvis der er tale om enlige, og de tal, der kommer frem gennem denne kilde, er ganske klart kun en brøkdel af de virkelige. I Køng sogn nævnes således i 1834 22 og i 1840 26. Af disse boede henholdsvis 19 og 20 i Køng by. Tilsammen kendes 35 spindersker i sognet i perioden 1834–40. Størstedelen – 24 – var enker, og de havde samme sociale baggrund som væverne. Også her manglede forbindelsen med gårdmændene. Til gengæld var der en stærk familiemæssig tilknytning til væverne: 14 af de 35 var enker efter vævere eller mødre eller søstre til vævere, og en enkelt havde en svoger, der var væver.

Spindearbejdet kunne også være en økonomisk hjælp i en pludselig opstået trangssituation, og netop som en hjælp til de fattige havde det jo været ment fra Rybergs side. Lütken skriver herom: »I trange Aaringer har Kjøng Lærreds- og Dreils-Fabrik været en Tilflugt for mange af Baarse og Hammer Herreders Indsifferfamilier og Huusfolk, for hvem Konens eller Døttrenes Spinderok da maa tilveiebringe et Bidrag til Familiens Underholdning. Mændene, som ikke kunde spinde, maatte da gaae til Kjøng med Attest fra Præsten, at de vare paalidelige Folk, for at hente Hør eller Blaar eller for atter at bringe Garnet did«¹⁶. Fattigregnskaberne fra Køng, der måske kunne have belyst dette forhold nærmere, er ikke bevaret.

I spolestuen var der ansat piger til at spole, dvs. spole islæt til vævernes skytter, og til at rende kæder, dvs. måle de tråde ud, der går på langs i væven, og som kaldes kæder, rending eller trend. I den undersøgte periode kendes 7 af disse piger. De var alle omkring 20 år, og de 4 var husmands- eller håndværkerdøtre fra Køng og havde enten brødre, der vævede, eller blev selv gift med vævere. En var udsat af Københavns fattigvæsen og blev senere tjenestepige på en proprietærgård ved Næstved. De 2 sidste kendes intet til.

Den sidste gruppe ansatte var koner, der bobinede for fabrikken, dvs. de vandt garnet op i nogle specielle nøgler, så det var parat til rende-pigerne. Det blev gjort på en bobinerok eller en balbinerok, som den kaldtes på den tid. I 1827 havde fabrikken 9 balbinerokke udlånt¹⁷, og det har sikkert svaret til antallet af bobinekoner. Det er ikke muligt at identificere alle disse koner, men der kendes nogle få eksempler, og de peger i retning af, at bobinekonerne kom fra samme gruppe som spiderskerne, og at der også her var udpræget familiemæssig tilknytning til væverne.

Fabrikkens arbejdere stammede altså fra husmandsbefolkningen, og går vi over til at se på, hvordan de boede, finder vi, at de heller ikke her adskilte sig fra de øvrige husmænd. Mange af de gifte vævere fæstede et hus under Øbjerggaard. Kun nogle få var selvejere. Størrelsen på husene varierede noget, men et hus på 7–9 fag var meget almindeligt. Husene var bygget og indrettet som andre huse på egnen på den tid. De var bygget i bindingsværk med stråtag. På de ældre huse var væggene lerklinede, på de yngre begyndte de murede vægge at dukke frem i denne periode, undertiden kun i en del af huset. Gavlene var helgavle, lukket med halmdukker eller brædder. Hvis der hørte jord til huset – nogle af væverne havde et vænge, medens andre kun havde have – så kunne der være stald og lo i den ene ende af huset. Kun i enkelte tilfælde lå der et udhus for sig selv. Ellers var husene indrettet med tørvehus i den ene ende og derefter køkkenet. Køkkenet var som regel på 2 fag, hvoraf ca. 1/4 var optaget af den store skorsten, hvor konen måtte stå og lave mad ved arnebænken helt inde i skorstensrummet. De fleste vævere havde bagerovn, men de har måttet købe det korn, de skulle bage af. I nogle huse var et spisekammer skilt fra køkkenet. Ved siden af køkkenet lå stuen, som regel på 2–3 fag. Den blev opvarmet af en bilæggerovn, der blev fyret fra skorstenen i køkkenet. Normalt havde stuen lergulv. De vævere, der havde en enkelt væv hjemme, havde den stående her i stuen. Samtidig var stuen spise- og soverum for en hel familie, så der har ikke været megen plads at give af. I

større huse kunne der på den anden side af stuen ligge et kammer, der var uopvarmet og nok mest har været opbevaringsplads. Nogle af fæstehusene var bygget og indrettet til flere familier, der hver fæstede en del af et hus. Men der var også en del vævere, der boede til leje – var indsiddere – og kun havde et enkelt rum i et hus, der var ejet eller fæstet af en anden. Væverne fæstede deres huse på samme vilkår som andre husmænd, men der var en tendens til, at væverne kun var forpligtet til at gøre hoveriarbejde i 2 dage, hvorimod mange andre fæstehusmænd, og navnlig de, der havde jord, måtte møde 10 dage. I enkelte af vævernes fæstebreve er det tilmed anført, at så længe fæsteren arbejdede for fabrikken, var han fritaget for hoveri. I nogle tilfælde slap væverne for indfæstning med den begrundelse, at den pågældende var fabriksarbejder. I følge fæstebrevene fra Rybergs og hans søns tid måtte væverne kun anskaffe sig egen væv, hvis de arbejdede på den for fabrikken, men denne bestemmelse bortfaldt i de senere fæstebreve¹⁸.

Vævernes indbo og andre ejendele adskilte sig heller ikke fra de øvrige husmænds i byen. Til gengæld var der stor kvantitetsmæssig forskel på, hvordan de enkelte væveres hjem var udstyret. Der var en spændvidde fra innsidderhjem, der kun rummede det nødvendigeste, til husmandshjem med egechatol og egedragkiste og i stalden et par køer og et par heste. Men det mest almindelige var dog et møblement, der bestod af et fyrrebord med 3 stole, 1 eller undertiden 2 omhængssenge med dyner, puder og lagner, 1 fyrrekiste, meget ofte en pyramide (trekanthylde) og også ret tit et spejl samt nogle steder et ur. Genstande af sølv eller tin sås kun hos de allermest velbjegete af væverne, og kun hos et par enkelte er der registreret skilderier. Bilæggerovnen ejede de fleste selv, og mange havde en bryggerkedel af kobber. Desuden var der skiftende mængder af mindre ting, klæder og køkkentøj¹⁹.

Gennemgangen af vævernes og de øvrige husmænds ejendele, som de er registreret i skifter og bohaveregistreringerne fra Køng Hospital, har bekræftet, at væverne heller ikke i levevis adskilte sig fra husmændene som sådan. De har alle været underlagt den selvforsynende husholdnings vilkår, har bagt deres brød og saltet deres flæsk, selv om de fleste af dem har måttet købe råvarerne, idet naturalier ikke indgik i deres løn, sådan som det i vid udstrækning var tilfældet med de husmænd, der arbejdede på gårdene.

Oven over væverværkstederne var der som nævnt indrettet kamre til de vævere, der boede på fabrikken. Der var 16 sengesteder, og i 1834

boede der 12 lærlinge og 7 svende, så der har været forholdsvis god plads²⁰. Væverne har efter al sandsynlighed haft frit logi. Husleje forekommer ikke i regnskaberne og har næppe kunnet trækkes fra den udbetalte væverløn uden bemærkninger. Fabrikken havde ikke selv nok sengetøj til væverne og måtte leje af gårdmænd i byen. Fabrikken sørgede for vask af sengetøj og håndklæder. Det blev gjort af spindelærerinden og tidligere i fabrikmesterens egen husholdning. Vask af klæder måtte væverne dog selv sørge for, og de fik som regel en aftale med en husmandskone i byen²¹.

Køng Kro havde marketenderibevilling og bevilling til at sælge mad og drikkevarer til fabrikkens arbejdere ud over den egentlige krobevilling²². Kromanden Rasmus Pedersen fik fra januar 1831 til maj 1833 et tilskud fra fabrikken på 20 rbd. om måneden til brændsel og andre omkostninger ved driften af marketenderiet²³. Det har naturligvis været meningen med marketenderibevillingen, at de ugifte væversvende skulle spise på kroen. Lütken skriver imidlertid, at fabrikken meget vel kunne undvære kroen da kun få af arbejderne spiste der, og de fleste ugifte vævere hellere tingede sig i kost hos bønderne²⁴. Vi har et enkelt eksempel på dette. Christoffer Hansen boede som ungarl på fabrikken, og han fik middagsmad samt 3 pægle øl på flaske dagligt hos en gårdmand i byen. Han betalte 8 sk. om dagen og afregnede månedsvis²⁵. Marketenderitilskuddets bortfald i 1833 er formentlig en konsekvens af den manglende søgning.

På trods af at de fleste huse havde bagerovn, var der marked for salg af brød i Køng. Rasmus Pedersen fik i 1833 bevilling til hvedebrødsbageri, og året efter blev der på fabrikkens regning opført en bagerovn til 300 rbd²⁶. Men han havde konkurrenter. En hjulmand i byen bagte og solgte brød og blev flere gange idømt bøder i den anledning²⁷.

Vævernes arbejds- og lønforhold

På fabrikken blev der vævet på 3 værksteder, men en stor del af produktionen foregik på værksteder ude i sognet eller hos enkeltpersoner. Gennem inventarfortegnelser fra 1828, 1833 og 1836 kan vi se, at de samme væve blev stående i de enkelte værksteder. I de to hovedværksteder ltr. A og B stod der 8 og 11 væve, hvoraf 4 og 3 var med jacquardmaskine. I ltr. C stod der 8 væve²⁸. Der var en tydelig forskel på, hvor stabil arbejdskraften i værkstederne var. Vi kan følge ændringerne fra en 4-

måneders periode i begyndelsen af 1829 og frem til december 1830. I den første korte periode skete der kun én ændring, idet en arbejder skiftede fra ltr. C til A, hvor han stadig arbejdede i slutningen af 1830. Ltr. A var i øvrigt det værksted, der havde den mest stabile arbejdskraft. Af 10 vævere var de 7 der stadig 2 år senere. I ltr. B blev kun 7 af 13 vævere der i de 2 år, og i ltr. C arbejdede kun en enkelt væver i både 1829 og 1830. Årsagen til den hurtige udskiftning her ligger nok i, at det navnlig var lærlinge, der arbejdede på dette værksted²⁹.

I inventarfortegnelserne er anført, hvilke af fabrikkens væve, der er opstillet hos vævere uden for selve fabrikken. Der var i 1829 og 1830 7 egentlige værksteder med én eller flere ansatte. De 5 lå i Køng by og de 2 sidste i Kostræde og Sallerup. Mellem 1830 og 1833 skete der dog en ændring. I 1833 var der nemlig kun 4 vævere tilbage, der havde mere end én væv, og som kan have haft medarbejdere. Antallet af fabriksvæve i værkstederne varierede fra 5 til en enkelt, og 6 af de 7 værkstedsledere havde også en privat væv, en enkelt endog 2 foruden 3 fabriksvæve. Det var stort set de samme væve, der stod i de forskellige værksteder i 1829 og 1830 og i de tiloversblevne værksteder i 1833, og det var også tilfældet, selv om værkstederne i mellemtiden havde skiftet leder, hvilket var tilfældet med de 2. Det ene er det, hvis hidtidige leder ikke havde haft egen væv. Efterfølgeren føjede en privat væv til værkstedets 5 fabriksvæve³⁰. Dette værksted havde sandsynligvis til huse i en af fabrikkens bygninger, selv om det havde selvstændig status. Jacob Gustavsen, som ledede det til at begynde med, var nemlig indsidder, så han har ganske givet ikke kunnet have 5 væve stående. Vi kender størrelsen på nogle af de huse, hvor der var værksteder. Ole Nielsen havde i 1827 et fæstehus på hovmarken på 9 fag og med 2 stuer, og det hedder udtrykkeligt i brandtaksationen, at den ene var vævestue. Begge stuer kunne opvarmes. Han havde i 1827 3 væve og i 1829 6 væve i huset. Knud Pedersen, der overtog værkstedet, havde i alt 5 væve. Peder Svendsen ejede et hus på 10 fag, der var udflyttet fra Køng by. Det havde også 2 stuer, der begge kunne opvarmes, og han havde 3 fabriksvæve og efterlod sig ved sin død 2 private væve. Enken giftede sig forøvrigt med en væver igen knap 5 måneder efter Peder Svendsens død. Disse hurtige nye ægteskaber, der skal sikre kontinuiteten i produktionen, er der flere eksempler på i materialet. Malthé Sødning i Sallerup var ejer af et 15 fag langt hus med 2 skorstene og 3 stuer, hvoraf dog den ene var udlejet til en indsidderfamilie. Der var kun én ovn i huset, dvs. indsidderfamilien må have haft deres egen, og kun den ene af

Sødrings stuer kunne opvarmes. Han havde 2 fabriksvæve samt 1 privat væv stående³¹.

Endelig var der vævere, der havde en enkelt fabriksvæv. Antallet var i 1829 og 1830 7, men steg til 12 i 1833, jvf. afviklingen af en del af værkstederne i denne periode. Der var hos disse vævere tale om egentligt forlagsarbejde: fabrikken udleverede både redskaber og materialer og betalte arbejds løn.

Den sidste gruppe var de vævere i Køng og omegn, der ind imellem arbejdede for fabrikken på deres egne væve. Deres antal blev i 1832 opgivet til 41.

Det egentlige vævearbejde for fabrikken var akkordarbejde. Lønnen blev beregnet efter stykkets længde og varens art, og taksten spændte i 1829 fra 2 sk. pr. alen for 25 tommer bredt blågarnslærred med 200 tråde i kæden til 192 sk. for 124 tommer bredt damask med 6500 tråde i kæden (vævet på tomandsbetjent væv). Størstedelen af de vævede varer var dog simple drejler på enten omkring 24 tommers eller omkring 33 tommers bredde og til en væveløn pr. alen på henholdsvis 6–7 sk. og 12 sk.³². Væverne på de 3 hovedværksteder måtte ind imellem tage dagarbejde af forskellig art som at indlæse nyt mønster, sætte snore i eller arbejde på magasinerne³³.

Væverlønnen blev flere gange sat ned i den periode, staten drev fabrikken. En gang mellem 1829 og 1830 skete f. eks. en nedsættelse for 2000-tråde damask fra 44 til 38 sk. pr. alen, og de øvrige takster er muligvis fulgt med ned. I en skrivelse af 31. december 1832 fra kommissionen reduceredes lønnen for trækdamask (damask vævet på trækvæv). Pr. 1. januar 1834 blev daglønnen for vævere sat ned med 25 %, fra 32 sk. til 24 sk., og en indberetning fra kommissionen tyder på, at akkorderne fulgte med daglønnen ned³⁴.

Væverne kunne have forskellige ekstra tillæg til lønnen. Et særligt vanskeligt mønster kunne honoreres på denne måde, og hvis arbejdet skønnedes at være sinket af særlige omstændigheder, f. eks. en dårlig kæde, som væveren ikke selv havde ansvaret for, eller skift fra et mønster til et andet midt i et stykke, blev der også givet tillæg til akkordlønnen. I et par tilfælde måtte væverne arbejde om natten for at blive færdige med en bestilling til tiden, og dette overarbejde gav også ekstra betaling³⁵.

Den udbetalte løn var lidt forskellig afhængigt af, om der blev arbejdet på selve fabrikken eller uden for. På fabrikken modtog væverne kun den rene væverløn, medens væverne uden for fik et tillæg for spoling. Det

lå i 1836 på 1½ sk. pr. streng islætgarv (1 streng = 12 fed à 430 alen). Desuden udbetaltes der et tillæg på 25 % af væverlønningen. Dette tillæg kendes helt tilbage til Rybergs tid, da vævernes fæstebreve ikke alene indeholdt bestemmelser om evt. væv i huset, men også om dette tillæg til den til enhver tid gældende vævertakst. Det blev givet som kompensation for, at væveren holdt sig selv med væv og redskaber, lys og slette (melklister som trendrådene stryges med for at styrke dem under vævningen), og det blev fastholdt, selv om en del vævere nu arbejdede på fabriksvæve hjemme³⁶.

På de 3 hovedværksteder blev lys i princippet betalt af fabriken, men med det forbehold, at den enkelte væver kun måtte bruge en vis mængde, i 1832–33 for 7 eller 8 sk. pr. udbetalt rbd. væverløn (et pund lys kostede 28 sk.). Efter vinteren blev regnskabet gjort op. De fleste vævere kom til at skylde lidt, mellem 1 og 3 rbd., medens nogle få fik penge tilbage³⁷. Væverne på fabrikkens egne værksteder afregnede direkte med fabrikmesteren, medens væverne på værkstederne ude i byen modtog deres løn af værkstedets leder, der derefter afregnede for hele værkstedet. Vævere med en enkelt væv afregnede naturligvis direkte med fabriken³⁸.

Der er ikke noget sted i regnskaberne antydning af, at lønnen blev udbetalt i andet end rede penge. Naturalieløn måtte nødvendigvis have afspejlet sig i et økonomisk mellemværende mellem fabriken og Øbjerggaard, der i givet fald havde været nærmest til at levere varer. I den bevarede afregningsbog bruges desuden betegnelsen »Penge«, når væveren modtager løn.

Væverne udførte undertiden helt andet arbejde. Grunden kunne enten være, at der ikke var arbejde i væveriet, eller at der var brug for en vikar et sted på grund af sygdom. En gang blev 10 vævere (lærlinge?) sendt ud for at luge fabrikkens gårde og fortove i 2 dage, og i august 1832 blev en væver sat til at hjælpe muremesteren i 12 dage, da håndlangeren var syg. I disse og lignende tilfælde fik væverne udbetalt den sædvanlige væverdagløn, der indtil reduktionen i 1834 lå over, hvad der normalt betaltes for den slags arbejde på fabriken³⁹. Egentlige ventepenge kendes der et eksempel på fra 1829. To vævere fik da udbetalt hver 24 sk. pr. dag (= væverdaglønningen ÷ 25 %) i 3 dage for at vente på en reparation af deres væv, og i 1833 antydes det, at ventepenge stadig kunne udbetales under reparationer. Men i den periode, regnskaberne er blevet gennemgået – 1830–1836 – ses der ikke at have fundet en sådan udbetaling sted. Væverne har vel så vidt muligt fået dagarbejde, så længe reparationen stod på⁴⁰.

Hvad kunne den enkelte væver tjene på fabrikken, og hvordan lå denne løn i sammenligning med andre lønninger i tiden? Som tidligere nævnt er der kun bevaret en enkelt afregningsbog. Christoffer Hansen blev i 1833 sigtet for et tyveri på fabrikken, og som dokumentation for hans indtægter blev hans afregningsbog fra fabrikken fremlagt i retten og siden lagt til sagens akter. De mange og lange forhør i sagen giver i øvrigt et godt indblik i dagligdagen på fabrikken. I afregningsbogen er noteret væverens løbende mellemværende med fabrikken: udbetalinger af penge og afleveringer af færdigt arbejde med angivelse af taksten for hvert enkelt stykke. Christoffer Hansen begyndte i 1827 som lærling hos Knud Pedersen, men kom i 1828 til at arbejde på værkstedet ltr. A, og vi har mulighed for at følge hans indtægter i de 4 år 1829–32. Hans gennemsnitlige dagløn lå i disse år på mellem 2 mk. 2 sk. og 3 mk. 1 sk., altså noget højere end daglønnen på hovedværkstederne, der på dette tidspunkt var 2 mk. Christoffer Hansen har dog muligvis haft større indtægt end normalt. I 1833 regnede man nemlig med, at en drejlsvæver kunne tjene 12–14 mk. om ugen, sjældent mere⁴¹.

1829	<i>forskud</i>	<i>penge</i>	<i>leveret arbejde</i>	<i>status</i>	
januar	1			0	
	2	4-0-0	3-1-12	7-1-12	0
februar	1				0
	2		15-0- 0	15-0- 0	0
marts	1				0
	2	10-0-0			÷10-0-0
april	1	3-0-0			÷13-0-0
	2				÷13-0-0
maj	1				÷13-0-0
	2		6-1- 8	19-1- 8	0
juni	1	19-0-0			÷19-0-0
	2		3-5- 9	22-5- 9	0
juli	1				0
	2		9-3-12	9-3-12	0
august	1		9-3-12	9-3-12	0
	2		15-4-10	15-4-10	0
september	1				0
	2		14-2-10	14-2-10	0
oktober	1				0
	2	10-0-0			÷10-0-0
november	1	10-0-0			÷20-0-0
	2		18-3- 0	38-3- 0	0
december	1				0
	2	4-0-0			÷ 4-0-0
			i alt	160-2- 9	
			pr. uge	3-0- 8	
			pr. dag	0-3- 1	

1830		<i>forsku</i>	<i>penge</i>	<i>leveret</i> <i>arbejde</i>	<i>status</i>
januar	1				÷ 4-0-0
	2	3-0-0			÷ 7-0-0
februar	1				÷ 7-0-0
	2	5-0-0			÷ 12-0-0
marts	1	5-0-0			÷ 17-0-0
	2				÷ 17-0-0
april	1		9-3- 0	26-3- 0	0
	2	3-0-0			÷ 3-0-0
maj	1				÷ 3-0-0
	2	5-0-0			÷ 8-0-0
juni	1	8-0-0			÷ 16-0-0
	2	4-0-0		17-2-15	÷ 2-3-1
juli	1				÷ 2-3-1
	2		15-4-11	18-1-12	0
august	1				0
	2	10-0-0	8-1-12	18-1-12	0
september	1				0
	2		18-1-12	18-1-12	0
oktober	1				0
	2				0
november	1	8-0-0			÷ 8-0-0
	2	10-0-0	0-0- 8		÷ 17-5-8
december	1	10-0-0			÷ 27-5-8
	2		7-3- 0	35-3- 8	(0)
			i alt	134-2-11	
			pr. uge	2-3- 8	
			pr. dag	0-2- 9	

1831

januar	1				0
	2				0
februar	1				0
	2	5-0-0			÷ 5-0-0
marts	1	10-0-0			÷ 15-0-0
	2	6-0-0			÷ 21-0-0
april	1				÷ 21-0-0
	2		13-3-8	34-3- 8	0
maj	1				0
	2	5-0-0			÷ 5-0-0
juni	1	10-0-0			÷ 15-0-0
	2				÷ 15-0-0
juli	1		18-1-8	33-1- 8	0
	2				0
august	1				0
	2	7-0-0	20-0-0	27-0- 0	0
september	1				0
	2				0
oktober	1				0
	2				0
november	1				0
	2		32-2-6	32-2- 6	0

		<i>forskud</i>	<i>penge</i>	<i>leveret arbejde</i>	<i>status</i>
december	1				0
	2				0
			i alt	127-1- 6	
			pr. uge	2-2-11	
			pr. dag	0-2- 7	
		<i>forskud</i>	<i>penge</i>	<i>leveret arbejde</i>	<i>status</i>
1832					
januar	1				0
	2				0
februar	1				0
	2				0
marts	1	7-0-0			÷ 7-0-0
	2		22-2-0	29-2- 0	0
april	1				0
	2				0
maj	1				0
	2	12-0-0			÷12-0-0
juni	1				÷12-0-0
	2	5-0-0			÷17-0-0
juli	1	2-0-0			÷19-0-0
	2				÷19-0-0
august	1	5-0-0			÷24-0-0
	2				÷24-0-0
september	1				÷24-0-0
	2				÷24-0-0
oktober	1		20-3-0	44-3- 0	0
	2	5-0-0			÷ 5-0-0
november	1				÷ 5-0-0
	2	5-0-0			÷10-0-0
december	1				÷10-0-0
	2				÷10-0-0
januar	1		30-5-2	40-5- 2	0
1833			i alt til		
			12.1.1833	114-4- 2	
			pr. uge	2-0-12	
			pr. dag	0-2- 2	

Christoffer Hansens indkomst og status over hans mellemværende med fabrikken hver halve måned 1829-32. Beløbene er opgivet i rigsbankdaler, mark og skilling.

Vævernes meget springende indkomst blev udjævnet ved en liberal udbetaling af forskud. I skemaet over Christoffer Hansens indkomst er der gjort status over hans mellemværende med fabrikken hver halve måned. Dette interval er valgt, fordi opsigelsesfristen for vævere angives at være 14 dage⁴², og hvis en væver var i konstant gæld til fabrikken, kan det have virket som en stavnsbinding. Christoffer Hansen var efter de fleste 14-

dages perioder overhovedet ikke i gæld, og de gange, han samlede en gæld af mere betydelig størrelse, var det fordi, han havde et større arbejde i væven, og ved afleveringen af dette blev der altid et overskud. Nu må dertil siges, at Christoffer Hansen efter alt at dømme var heldig at undgå længere sygdomsperioder i de 4 år. Hans navn findes ikke på listen over syge under den store koldfeberepidemi i 1830 og heller ikke i medicinregnskaberne 1830–32. Der findes enkelte gange i regnskaberne en opgørelse over udbetalte forskud til samtlige vævere, men disse beløb er heller ikke særlig store, og forskudsordningen synes ikke at have bragt væverne i nogen større afhængighed af fabrikken.

Det vil altid være vanskeligt at finde et rimeligt grundlag for sammenligning af lønninger i ældre tid, da naturaløkonomien stadig spillede så stor en rolle, men her skal alligevel gøres et forsøg på at sammenligne vævernes lønniveau med andres. Under forhørene i sagen mod Christoffer Hansen hævdede hans svigermor, at han havde regnet med, at det kunne betale sig for ham selv at arbejde som håndlanger for huggeren på en planlagt udvidelse af deres hus i stedet for, at han skulle betale en mand et par mark om dagen foruden kosten – altså mere end han i gennemsnit kunne tjene selv på fabrikken. Lütken oplyser, at daglejerlønnen på egen kost i Bjeverskov herred varierede fra 24 til 32 sk. pr. dag alt efter arbejdets strenghed og daglejerens kvalifikationer. Fik daglejeren kosten, var lønnen 16 sk. mindre. I Baarse og Hammer herreder lå lønnen for en mand, der fik kosten, på 8 sk. om vinteren og 16 sk. om sommeren. Vævernes løn lå altså indtil 1834 – medens daglønnen stadig var 32 sk. – på linie med en god daglejerløn, hvorimod nedsættelsen på 25 % bragte væverne ned på laveste daglejerløn. Til gengæld var væverne sikret beskæftigelse året igennem til denne løn, medens dette ikke var tilfældet med daglejerne⁴³.

Køng Fabriks lønninger var dog tilsyneladende lavere end dem, der blev givet på andre industrivirksomheder i omegnen på samme tid. På Fakse Kalkbrud, hvor arbejderne ganske vist ikke var sikret konstant arbejde, skulle en dygtig arbejder således kunne tjene 2 rbd. 3 mk. om ugen eller en dagløn på 40 sk., og på Fuirendal Teglværk under Holsteinborg tjente arbejderne i 1836 28 sk. daglig om vinteren og 32 sk. om sommeren. I sammenligning med de selvstændige væveres indkomst synes lønningerne på Køng også at have ligget temmelig lavt. Grove oplyser i en bog om hørren fra 1851, at en væver på den tid i gennemsnit tjente 2 sk. pr. alen på blågarnslærred og 3 sk. på hørlærred. Hertil kom skøn, dvs. den

del af lønnen der blev ydet i naturalier, og den blev vurderet til 1 sk. pr. alen. En væver kunne væve mellem 8 og 10 alen pr. dag og kunne have en dagløn på mellem 30 og 40 sk.⁴⁴.

Væverlønnen var den samme for arbejde udført hjemme, hvad enten væverne benyttede deres egen væv eller en af fabrikkens væve. Fordelen ved at have sin egen væv må derfor have ligget i, at det stod væveren frit for at arbejde for andre end fabrikken. Christoffer Hansen gik med planer om at anskaffe sig sin egen væv, fordi han mente, han kunne tjene mere ved at arbejde for sig selv, og han havde af den grund bygget en stue til sit hus⁴⁵.

Der kendes et enkelt eksempel på, at en væver havde etableret et drejls- og lærredsvæveri så at sige i ly af fabrikken. Hans Larsen havde selv i sine yngre dage arbejdet for fabrikken, men det var før, staten overtog den⁴⁶. Hans svigersøn, som boede hos ham, var også tidligere fabriksarbejder, og det samme var tilfældet med en svend, han havde i 1840. Både i 1834 og i 1840 havde han en lærling boende, og der kendes desuden 6 lærlinge, der i tiden 1834–40 arbejdede hos Hans Larsen. Disse er fundet i kirkebogens til- og afgangslister, men der kan jo også have været lokale ansat i dette væveri. Hans Larsen havde siden 1802 haft et fæstehus i Køng by på 9 fag med murede vægge. Stuen i huset var på hele 4 fag, men der var kun den ene, så den må have været både opholdsstue og værksted. Også køkkenet var ret stort, nemlig på 3 fag. De sidste 2 fag af huset var lo. På den ene side af dette hus var der bygget en såkaldt lude eller udskud for de 7 fag, og det har givet lidt ekstra opbevaringsplads. Hans Larsen byggede ikke til huset – da han afstod det i 1847, var det stadig kun på 9 fag⁴⁷.

Arbejdstiden på fabrikken var lang set med vore øjne, men normal for tiden. Om sommeren mødte arbejderne klokken 4 om morgenen og om vinteren klokken 5. Mellem 12 og 2 gik de hjem til middag, og derefter arbejdede de så længe, det var lyst om sommeren og om vinteren til klokken 10 om aftenen⁴⁸. Overgangen fra sommer- til vinterarbejde blev markeret med et gilde, hvor fabrikken gav brændevin til arbejderne. Denne udgiftspost findes i regnskaberne under september eller oktober. Traditionelt markerede Mikkelsdag (d. 29. september) overgangen fra sommer- til vinterarbejde, og det har sikkert også været tilfældet her. Fabrikken må have opfattet dette traktament som en fast skik, for et år er udgiften indført i regnskabet med denne påtegning: »Betalt til Lysebrændeviin til Fabrikarbejderne efter gammel Sedvane«⁴⁹.

Fredag den 2. august 1833 blev der afholdt fugleskydning på fabrikkens. Anledningen oplyses ikke, men det kan have været en højtideligholdelse af 50-årsdagen for fabrikkens grundlæggelse, som jo fandt sted i begyndelsen af 1780erne. Det har været en usædvanlig begivenhed – fugleskydning er en udpræget borgerlig købstadskik, og vi ved heller ikke, om væverne selv deltog i skydningen, men de blev i hvert fald beværtet. Der var indkøbt mad og drikke til et beløb af 10 rbd. til arbejderne, og ved samme lejlighed blev der brugt 7 pund lys til illumination⁵⁰.

Andre ansattes arbejds- og lønforhold

Kvinderne på fabrikkens udførte som tidligere nævnt spole-, rende- og bobinearbejde. Spoleriet blev i 1833 ledet af spindelærerinden, der var den tidligere hørmeesters kone, og arbejdet foregik i fabrikkens spolestue. Arbejdet havde tidligere været akkordarbejde, men i juni 1832 blev der ansat 4 spolepiger på fast løn, den første måned 5 rbd. og derefter 6 rbd. Fra august 1834 blev lønnen igen sat ned til 5 rbd., og daglønnen for løst ansatte spolepiger gik ned fra 24 sk. til 1 mk.⁵¹.

Bobinearbejdet blev indtil oktober 1834 hovedsagelig udført som hjemmearbejde. Det var ikke stadigt arbejde, men afhæng af fabrikkens garnbeholdninger, og bobinekonerne måtte ind imellem tage andet arbejde som at spinde eller sy for folk. Ved at bobine kunne de tjene mellem 12 og 16 sk. daglig. Fra oktober 1834 blev arbejdet udført på fabrikkens af 3 bobinepiger, der fik samme løn som spolepigerne⁵².

Køng Fabrik var jo oprindeligt anlagt som spinderi, og spindeskolen fortsatte sin virksomhed op i 1830erne. I 1835 ophørte imidlertid leverancen af garn til fabrikkens, og da Lütken skrev amtsbeskrivelsen, var spindeskolen stadig lukket. I 1847 var den lejet ud til beboelse for 2 familier. I 1830erne fungerede spindeskolen først og fremmest som central for udlevering af spindematerialer og modtagelse af spundet garn fra det meste af Sydsjælland. Til spindeskolen hørte i 1833 40 rokke og 27 skamler samt 82 hasper, hvoraf de 59 var udlånt i Køng og omegn. De mange hasper i forhold til rokke tyder på, at spindeskolen oftere måtte låne en spindeske en haspe end en rok. De fleste kvinder havde selv en rok, som de også brugte, når de spandt for spindeskolen, men deres egen haspe kunne de ikke bruge, fordi fabrikkens skulle have garnet leveret i fed à 430 alen, og de kunne kun afhaspes på en dertil indrettet talhaspe. Spindelønnen lå i 1825 på 11½ sk. pr. fed, men blev senere sat ned, først til

1 $\frac{1}{4}$ sk. og siden til 1 sk. Der har sandsynligvis været stor forskel på, hvor meget spinderskerne tjente, men vi kender ingen eksempler.

Det fremgår ikke af kildematerialet, om der helt op til lukningen fandt børneundervisning sted i spindeskolen. De mange skamler kunne tyde på, at der i hvert fald blev arbejdet i selve skolen. På den anden side kunne spindelærerinden samtidig overkomme at være leder af spoleriet, så den helt store søgning har skolen nok ikke haft.

Spindeskolen blev fra november 1831 ledet af den tidligere hørmeesters kone, der afløste en lærerenke fra Køng. Hun fik en fast løn på 15 rbd. pr. halvår samt et par gange et gratiale på 25 og 50 rbd. Desuden blev alle udgifter til spinderiet: lys, brændsel, olie, koste, sand m. v. afholdt af fabrikken. Spindelærerinden havde forskellige ekstraindtægter fra fabrikken. Det er tidligere nævnt, at hun vaskede fabrikkens lagner, men hun syede og reparerede dem også, og det var hende, der kogte slette til væverne, og ind imellem kogte hun en portion garn. Fra september 1834 boede fabrikkens spolepiger i spindeskolen, og spindelærerinden fik 4 mk. om måneden for leje af sengeklæder⁵³.

Der var endnu nogle få, der var fastansat på fabrikken. Garntælleren arbejdede på magasinet og havde undertiden hjælp af væverne. En gang imellem blev han udstationeret på blegieriet i Vintersbølle og fik så kost og logi betalt af fabrikken. Hans løn var 24 sk. pr. dag og blev i modsætning til andre lønninger ikke sat ned, så fra januar 1834 havde han samme dagløn som væverne. Han supplerede denne indtægt ved at binde søller og ritter for fabrikken. Ritterne – vævekamme med lameller af tynde stykker spanskrør – lærte han at binde under et 2 måneders ophold i København på fabrikkens regning i 1833⁵⁴.

Om natten gik der en vægter på fabrikkens område. Han gik vagtrunder og råbte hver time fra klokken 10 om aftenen og til klokken 4 om morgenen om sommeren og klokken 5 om vinteren. Om morgenen sluttede han med at kalde på fabrikmesteren og de arbejdere, der boede på fabrikken. Ved siden af vægterarbejdet passede han fabrikkens kakkellovne og renovationen, ligesom det som regel også var ham, der pumpede vand af kældrene. Fra 1831 til sommeren 1833 var det en hugger i byen, der var vægter, og hans kone arbejdede også for fabrikken. Han var på fast løn – 40 rbd. om året – og fik ekstra for kakkellovne, renovation m. v. Han blev afskediget i 1833 efter at være blevet grebet i at sove på sin post. Hans efterfølger var væver. Han fik ikke fast løn, men taksten på 1 mk. pr. nat har givet ham en betydelig større indtægt end hans forgænger.

For de ekstra job med kakkelovne og renovation kunne han have en gennemsnitlig indtægt på 3 rbd. 2 mk. om måneden⁵⁵.

Postbudets arbejde bestod i at bringe fabrikkens post til Næstved, og han var på fast løn. Skulle han gå ekstra ture, fik han særskilt betaling for dette. Han skulle f. eks. somme tider bringe bud til Vintersbølle eller til Vordingborg, eller det kunne være nødvendigt, at han gik en ekstras tur til Næstved. I januar 1833 var det en indsidder, der fik dette arbejde, og fra 1834 til 1836 var det en skrædder i Køng, der gik post. Han fik en årlig løn på 20 rbd., senere forhøjet til 26 rbd., men dette var kun fabrikkens andel. Hørværlingsinstituttet og Øbjerggaard havde også andel i posten, så hans løn kan meget vel have været 3 gange så stor som det her angivne⁵⁶.

De egentlige funktionærer var en minoritet blandt fabrikkens ansatte. Der var fabrikmesteren, mestersvenden og fabrikskriveren. Fabrikmesteren havde den daglige administration af virksomheden. I 1832 blev Hans Peter Petersen fabrikmester. Han var da 33 år gammel. Tidligere samme år havde han været på en udenlandsrejse på fabrikkens regning og har formodentlig studeret væverier⁵⁷. Om han selv var uddannet væver, ved vi ikke, men det var i hvert fald tilfældet med en af de forrige fabrikmestre, Christian Hansen, og Peter Ferdinand Sandberg, som senere kom til at lede fabrikken, var uddannet på Køng. Petersen var gift, men boede alene i Køng. Han havde som nævnt et værelse i hovedbygningen, og tjenestepigen hos Christian Hansens enke, der boede i sidebygningen, vartede også ham op⁵⁸.

Mestersvenden har sikkert fungeret som leder af værkstederne på selve fabrikken. Der kendes to mestersvende. De var begge ugift og boede på fabrikken. Den ene var ham, der senere blev gift med en gårdmandsdatter, og efter brylluppet forlod han Køng og bosatte sig i Nyraad. Fire år senere vendte han tilbage med sin familie samt en væverlærling, så han har åbenbart drevet væveri i Nyraad.

Fabrikskriveren blev hentet udefra. I 1834 blev der ansat en enkemand der kom fra København. Han giftede sig igen samme år og fæstede hus på Øbjerggaards hovmark.

Håndværkere og andre med periodisk beskæftigelse for fabrikken

Køng Fabrik bød ikke kun på erhvervsmuligheder for dem, der deltog i linnedproduktionen. Flere af Køngs håndværkere havde jævnligt arbejde for fabrikken og stod i et mere eller mindre fast ansættelsesforhold til denne.

Murermester Anton Hansen, der havde haft borgerskab i Vordingborg, sluttede i 1819 kontrakt med fabrikken, høravlingsinstituttet og Øbjerggaard under ét. I følge kontrakten var han forpligtet til at vedligeholde alle bygningerne, herunder også kirken. Han fik stillet alle materialer samt en murerhåndlanger til rådighed og var på fast løn, dels i form af penge, 150 rbd. om året, og dels som naturalier, 4 tdr. rug, 6 tdr. byg, 1 td. malt, 6000 strøgne eller formede tørv, 1 favn bøgebrænde samt 1 dags frit tørveskær på Køng Mose med 2 spader, 1 kos græsning på overdrevet, 2 læs hø à 32 lispund og 2 læs halm à 24 lispund. Anton Hansen var kun forpligtet til at udføre vedligeholdelsesarbejder for denne løn, for nyt arbejde skulle han have særskilt betaling. Han havde lov til at arbejde for andre, hvis tiden tillod det⁵⁹. To eller tre af Anton Hansens sønner kom i væverlære på fabrikken.

Hans Henrik Vellejus var en af de 3 snedkere, der boede i Køng i 1834. Han havde praktisk taget hele sin indtægt fra fabrikken – i 1833 benævnes han fabriksnedker. Han var ikke på fast løn, men modtog betaling for udført arbejde. Regnskaberne viser, at han ligesom væverne jævnligt fik forskud. Hans arbejde bestod først og fremmest i reparationer på væve, men der er flere eksempler på, at han også har udført modeller til maskiner samt selv bygget væve. Et par gange fik han refunderet udgifter for rejser til København efter jern til vævene. Det var også ham, der var glarmester på fabrikken. Endelig modtog Vellejus afregning for kortarbejde (hulkort til jacquardmaskinerne). Det drejede sig enten om nye kort eller om reparationer på gamle eller sammenbinding af kort. Men det var sikkert hans familie, der gjorde arbejdet – en enkelt gang var det nemlig hans kone og en anden gang hans trettenårige datter, der modtog penge for kortarbejdet. Vellejus selv var født i Rønnebæk og hans kone i Næstelsø, men han har sikkert ligesom Anton Hansen arbejdet som købstadshåndværker, for hans 2 ældste børn var født i Vordingborg⁶⁰.

I 1834 var der endnu 2 snedkere i Køng by – Ludvig Wäse og Niels Diderichsen. Wäse udførte de grovere reparationer på fabrikken, navnlig

på bygninger og inventar, men også nogle reparationer på væve. Han havde meget uregelmæssige indtægter fra fabrikken og må også have arbejdet for andre. Han stammede fra Mecklenburg, men hvordan han var endt i Køng, kan vi ikke vide. Diderichsen arbejdede overhovedet ikke for fabrikken i den periode, regnskaberne er undersøgt⁶¹.

Rokkedrejeren Christian Diderichsen – en bror til Niels Diderichsen – kan heller ikke have levet udelukkende af at arbejde for fabrikken. Han leverede nye rokke, hasper, garnvinder og bobiner til fabrikken og reparerede de gamle. Han arbejdede også som maler på fabrikken til en dagløn af 3 mk. Til den løn må han selv have leveret materialer⁶².

Smeden Hans Madsen i Køng by nævnes i fabriklisten for 1832 sammen med snedkeren og vægteren samt spolepigerne under rubrikken: daglejere eller andre sysselsat ved fabrikken. Han havde jævnligt reparationsarbejder for fabrikken, men hans indtægter herfra svingede meget – fra ca. 20 rbd. til ca. 150 rbd. om året. Hans arbejde bestod i reparationer på væve, låse, kakkellovne m. v. samt åreladning af fabriksarbejdere. I 1834 var han den eneste smed i Køng by, og har naturligvis ikke udelukkende arbejdet for fabrikken. Hans far havde også været smed i Køng, og han havde en bror og en svoger, der var vævere på fabrikken⁶³.

Endelig bød fabrikken på mere spredte indkomstmuligheder for en række mennesker i Køng by og sogn. Det gælder nogle flere af håndværkerne: en hjulmand, et par bødkere samt en skomager, der reparerede fabrikkens brandslanger, og et par slagtere, der leverede tælle. Nogle husmænd kørte for fabrikken, navnlig varer til og fra blegieriet i Vintersbølle, men også til de omliggende købstæder. Der var også brug for koner til rengøring og havearbejde, og en væverkone havde jævnligt indtægt ved at binde søller til fabrikken. Også flere af væverne modtog afregning for søller, men det var sandsynligvis deres familie, der udførte arbejdet. Læreren i Køng havde nogle år kontorarbejde for fabrikken, foruden at han passede søndagsskolen⁶⁴.

Sociale forhold på fabrikken⁶⁵

Det var almindeligt på datidens fabrikker, at der fulgte en række sociale goder med ansættelsen. Men navnlig på dette område er det meget vanskeligt at bygge på arkivalisk kildemateriale alene, idet man ikke kan få noget indtryk af, hvordan arbejderne selv har opfattet deres situation. Var hjælpen noget, arbejderne kunne regne fuldt og fast med, eller gav

ordningen alligevel ikke den tryghedsfølelse, man undertiden har indtryk af må have hersket, når man ser, hvor mange der fik hjælp?

Vi kan se af regnskaberne, at arbejderne på Køng Fabrik og deres familie havde fri medicin og lægehjælp. Lægen, der kom fra Næstved, modtog i december 1834 betaling for 26 sygebesøg i Køng i 1833 og 1834, altså i gennemsnit ét hver fjerde uge. I mange tilfælde ordinerede lægen diæt, og sygekosten blev leveret arbejderne af kromanden på fabrikkens regning. Fabrikken havde indrettet en sygestue i hospitalet, og i flere tilfælde blev der betalt en kone for at våge over syge fabriksarbejdere. Væverne tjente ikke noget, medens de var syge, men der kendes eksempler på, at der blev udbetalt understøttelse til syge vævere. Johan Langenhan fik således fra slutningen af februar til midt i juni 1831 2 rbd. om ugen i sygehjælp, dvs. fuld væverløn. Langenhan fik i øvrigt i juni 1830 sammen med 2 andre gamle – men stadig aktive – vævere en pengehjælp på 2 rbd. 78 sk. I de øvrige tilfælde, hvor vævere har fået understøttelse, har vi ikke mulighed for at konstatere beløbets størrelse, men i januar 1832 – det var lige efter en stor koldfeberepidemi – blev der givet 100 rbd. til de »meget trængende Arbejdere«, dels i korn, dels i penge og middagsmad. Under epidemien udleverede kromanden på fabrikkens regning 95 pund rugbrød til en del fattige børn i Køng by. Men samtidig ved vi også, at efter en lignende epidemi i 1830 måtte en del af arbejderne forlade fabrikken, og det ser ikke ud til, at fabrikken har udstrakt sin hjælp til disse, der nok nærmest har været invalider⁶⁶. Det mest sandsynlige er, at de har været henvist til fattighjælp. Hjælpen under sygdom kunne også ydes som lån. I en opgørelse fra oktober 1833 nævner vævermesteren, at disse lån for det meste blev givet i »Sædevarer«.

De ansatte, der var på fast løn, havde den fordel frem for de akkordlønnede arbejdere, at de fik løn i sygdomsperioder. Den 3. januar 1833 blev der f. eks. udbetalt en kone løn for at rende kæder i 41 dage, medens rendepigen var syg, men både i november og december 1832 blev der udbetalt fuld løn til rendepigen, og fabrikken betalte desuden i januar en kone 6 rbd. 3 mk. 12 sk. for at have passet hende i 53 dage. I august 1834 blev der betalt vikar for en spolepige i 11 dage, og heller ikke her blev der trukket i den faste løn til pigerne. Fabrikskriveren var også på fast løn, og fabrikken måtte foruden denne løn betale en vikar, da skriveren i februar 1835 var syg. Derimod blev vægteren – i hvert fald fra sommeren 1833 – betragtet som akkordarbejder. Han var syg i en del af august

1835, og for den tid fik han ikke løn (men dog igler på fabrikkens regning!) Vægtertjenesten blev imedens forrettet af en anden af væverne.

Der er et enkelt eksempel på et hospitalsophold på fabrikkens regning. Hemming Hansen havde arbejdet på fabrikken siden 1802. I 1829 var han blevet næsten blind, men arbejdede dog stadig på et af hovedværkstederne. Han var da 58 år gammel. Fra juli 1829 og til maj 1830 var han indlagt på Frederiks Hospital i København, hvor fabrikken endda ofrede et tillæg for »bedre Pleje« på ham⁶⁷. Hemming Hansen fik pension fra fabrikken, efter at han kom tilbage fra hospitalet, selv om han og hans kone allerede fra 1827 havde boet i Køng Hospital og der havde fri bolig og brændsel m. m.⁶⁸. Pensionen var på 2 rbd. om måneden. Det samme beløb fik 2 andre gamle vævere. Ole Rasmussen var 67, og Jens Hansen var 54, da de gik på pension. De havde begge arbejdet på fabrikken i hvert fald siden 1801. Ole Rasmussen havde endnu i 1836 – 2 år efter at han var gået af – en af fabrikkens væve hjemme og leverede hørgarnsdrejl, men det kan have været hans nittenårige dattersøn, der var væverlærling, og som sammen med sine forældre boede hos ham, der arbejdede på væven, selv om den stod i Ole Rasmussens navn. Hverken Hemming Hansen eller Jens Hansen synes at have haft arbejde som pensionister.

Johan Languenhan blev hjulpet på en lidt anden måde. Han havde også været på fabrikken siden 1801 og arbejdede på et af hovedværkstederne i hvert fald til 1830. I 1833 havde han fået en fabriksvæv hjem, som han stadig arbejdede på i 1836, men i de samme år havde han om sommeren arbejdet med at passe fabrikkens blomsterhave, og det fik han 10 rdb. for pr. sommer. Det er måske ikke blevet til så meget med væveriet mere, og havearbejdet var et typisk pensionistjob på fabrikken.

To gange i 1830erne bekostede fabrikken en vævers begravelse, og en gang blev der udbetalt enken 5 rbd. i begravelseshjælp. Ved et par senere lejligheder blev der brugt 2 rbd. til fabriksarbejderne ved en vævers begravelse. Beløbet svarer til det, der blev betalt til lysebrændevin og til brændevin i anledning af vareauktionerne. Efter det ene af de dødsfald, hvor fabrikken bekostede begravelsen, det var i november 1833, havde enken i 2 måneder arbejde som rendepige. Dette arbejde har sikkert været ment som en hjælp til hende. Det er i hvert fald påfaldende, at hendes navn nævnes i regnskaberne, for det var ikke normalt for spole- og rendepigerne. Hun fik siden spindearbejde og blev i 1836 igen gift med en væver ved fabrikken.

Fabrikken kunne også yde hjælp ved at give arbejderne eller deres enker

plads i Køng Hospital. Hospitalet var blevet bygget af Ryberg i 1793 og taget i brug året efter. Der var 5 étværelses lejligheder med spisekammer og køkken, en samlingsstue og en sygestue. Der kunne bo 10 personer i hospitalet, og det var hele tiden fuldt belagt. Det gjorde, at det kunne være svært for ægtepar at komme ind, fordi de måtte vente på, at der blev en hel lejlighed ledig, og der er da også flere eksempler på, at den ene ægtefælle flyttede ind et par år før den anden. Lemmerne havde fri bolig samt brændsel og lægehjælp, og de fik et mindre kontant beløb udbetalt hvert halve år. I 1830erne var det på 7 og senere 9 rbd. Lemmernes ejendele blev registreret ved indflytningen og tilfaldt hospitalet efter deres død. Hospitalet må have virket temmelig luksuriøst på beboerne – gipsede lofter og bræddegulve i stuerne var der ikke mange, der havde haft selv. Sammenligner man beskrivelsen af hospitalet med sognets fattighus i Kostræde, får man også indtryk af en helt anden standard end den, de fattige normalt måtte leve med. En del af væverne og navnlig vævernes enker fik plads i hospitalet, men de dominerede på intet tidspunkt over andre fra godset. I 1830erne boede som nævnt Hemming Hansen og hans kone her, og Langenhan og hans kone flyttede ind i 1836. En tredje af pensionisterne, Ole Rasmussen, havde lovning på en plads, men døde, inden han kunne komme ind. Desuden boede der endnu et væverægtepar og et par væverenker⁶⁹.

Uddannelse på Køng Fabrik

Lütken skrev om væverlærlingene på Køng, at de til dels var sognets egne børn, og at lærlingene fra andre egne var færre, mest fra Jylland og Møn og enkelte fra Fyn og Lolland. De fleste af de sidstnævnte vendte tilbage til deres hjem. I folketællingen fra 1834 blev der i modsætning til 1840 skelnet mellem svende og lærlinge, og der var da 22 væverlærlinge i Køng sogn.

	født i Køng	født uden for sognet	fødested ukendt	i alt
bor på fabrikken	4	7	1	12
bor uden for fabrikken	7	1	1	9
bopæl ukendt	1	–	–	1
i alt	12	8	2	22

Væverlærlinge i Køng 1834.

Af de 12 lærlinge, der var født i Køng, boede de 8 stadig i sognet i 1840, men de 3 af dem var flyttet fra værelserne på fabrikken. Til gengæld var en af dem, der i 1834 havde boet hjemme, nu flyttet ind. Fem af de udenbys væverlærlinge var stadig i Køng i 1840, og de boede alle på fabrikken. De 8 udenbys væverlærlinge stammede fra Sydsjælland, egen omkring Næstved eller Lolland, men i de følgende år kom der ret ofte lærlinge fra det øvrige land.

Der var ikke faste regler for læretidens længde på fabrikken. Der kendes et eksempel fra 1820erne på en læretid på 6 år, hvorefter der blev udstedt svendebrev⁷⁰. I et andet tilfælde kom en lærling til Køng den 30. august 1827 og fik udstedt svendebrev i april 1831, altså efter ca. 3½ år. Kommissionen skrev i 1835, at alle de lærlinge, der måtte ønske det, var blevet antaget, og at man havde ladet dem rejse efter 2 til 4 års læretid i stedet for som normalt at holde på dem i længere tid, så man fik lidt nytte af deres kunnen⁷¹. Formålet var at sikre landet som helhed dygtige vævere. Til sammenligning kan anføres, at på Brobygaard linnedmanufaktur, hvor der også blev drevet drejls- og damaskvævning som på Køng, var læretiden 4 år⁷². Men medens lærlingene på Brobygaard kun fik ¾ af, hvad svendene fik i væverløn, fik lærlingene på Køng løn efter samme takst som svendene. I realiteten tjente de naturligvis mindre på grund af ringere færdighed. Christoffer Hansen tjente ved slutningen af sit ophold hos Knud Pedersen 8–9 mk. om ugen, i begyndelsen noget mindre. Hans indtægt siges at have ligget på linie med, hvad der var almindeligt for væverlærlingene⁷³.

De lærlinge, der var i lære på fabrikkens egne værksteder, boede på selve fabrikken, eller fabrikken betalte husleje for dem der, hvor de var indkvarteret. Lærlingene på værkstederne ude i byen boede hos deres mester. Efter alt at dømme har værkstedslederen ikke fået disse udgifter refunderet. Lærlingene holdt sig selv med kost. I 1830 spiste ganske vist 5 af fabrikkens lærlinge i nogle måneder på Øbjerggaard, der fik udgiften refunderet af fabrikken, men der må have været en speciel grund til dette, for det synes ikke at have gentaget sig. Muligvis er det de særlig vanskelige forhold under koldfebepidemien, der afspejles i denne foranstaltning.

Fabrikken har også fungeret som efteruddannelsessted for vævere, der ønskede at gøre sig bekendt med mønstervævning på jacquardvæv. F. eks. sendte en fynsk væver, der selv var udlært i København, i både 1831 og 1832 en lærling til Køng, hvor de pågældende i »flere« måneder gennem-

gik lærreds-, drejls- og damaskvæveriet, arbejdede på jacquardmaskinerne og lærte at tegne og udføre mønstre⁷⁴.

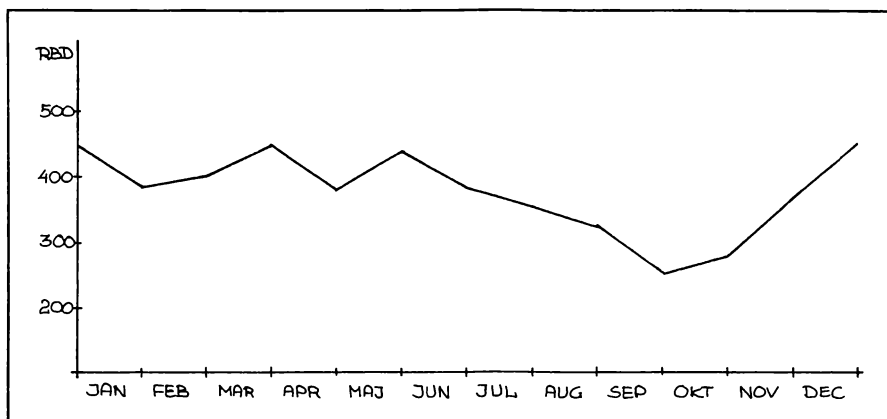
Vi kan ikke vide, hvor almindeligt det var, at lærlingene kendte til vævning, inden de begyndte på fabrikken. Foruden de 2 fynske lærlinge har vi endnu et eksempel, nemlig Christoffer Hansen. Han havde været i væverlære i 2½ år, da han kom til Køng. Det er meget sandsynligt, at den svingende læretid, som kommissionen nævnte, hænger sammen med, at en del af lærlingene var halvt udlært, da de kom til fabrikken.

Fabriksledelsens politik: at sende så mange udlærte damaskvævere ud i landet som muligt, blev fulgt op gennem statstilskud til anskaffelse af jacquardmaskiner, der blev leveret gennem Køng Fabrik. Rawert nævnte 5 vævere, der var udlært på Køng og nu bosat i forskellige egne af landet, og som i 1830erne fik tilskud til en jacquardmaskine, og så tidligt som i 1820 – altså før staten overtog driften af fabrikken – kunne Rawert oplyse, at flere af væverne i Sorø amt var oplært på Køng, således at de også kunne væve damask, og at der på Gisselfeldt var etableret en damaskvæver fra Køng⁷⁵.

I hele den periode, hvor regnskaberne er undersøgt, blev der holdt søndagsskole for fabriksarbejderne. Søndagsskole skal her forstås i den ældre betydning, nemlig en efterskole for navnlig håndværkersvende og lærlinge. I søndagsskolerne blev der undervist i bl. a. regning, skrivning, brevskrivning og regningers opsætning samt i dansk, tysk og tegning⁷⁶. Lærer Schrøder i Køng stod for undervisningen i fabrikkens søndagsskole. Han fik 6 rbd. om måneden og fik sine udgifter til papir m. v. refunderet. Søndagsskolen havde i 1833 12 trælysestager, 3 tegnebestik og et eksemplar af Ursins geometriske tegnelære (må være: Gustav Fred. Hetsch og Georg Fred. Ursin: *Begyndelsesgrunde af den geometriske Tegnelære til Brug især for Kunst- og Haandværks-Skoler*. Kbh. 1828). Schrøder har altså undervist i geometri, og det var muligvis også ham, der gav undervisning i mønstertegning, men hvilke fag han ellers har taget op, og om deltagelse i undervisningen var tvungen, kan vi ikke vide⁷⁷.

Fabrik - landbrug

Køng Fabrik lå i en egn, hvor landbruget var hovederhvervet, og det er muligt at påvise en sammenhæng mellem de to erhverv, idet hverken væveriet eller spindingen blev drevet med lige stor intensitet året igennem. Udsvingene er vist på kurven over den udbetalte væverløn, og en kurve

Udbetalt væverløn. Kurven viser den gennemsnitlige månedlige væverløn + dagløn for arbejde med direkte tilknytning til væveriet i årene 1831-35.

over mængden af spundet garn har nøjagtig samme forløb. Det mest markante udsving er faldet i sommermånederne. Den naturlige forklaring på dette, nemlig at fabrikken afgav arbejdskraft til landbruget under hø-høsten, tørveskæret og kornhøsten, støttes af et brev fra fabrikmesteren til kommissionen dateret 13. september 1834. Han forklarer heri den ringe produktion på fabrikken i juli og august med, at adskillige af de gifte vævere selv måtte besørge deres tørveskær, at adskillige gjorde hoveriarbejde på Øbjerggaard i høsttiden, og at flere var syge på den tid⁷⁸. Det var dog ikke udelukkende hoveriarbejde, væverne udførte på Øbjerggaard. I september 1830 nævnes i godsets regnskaber, at 55 vævere har hjulpet til i høsten som daglejere til en dagløn af 24 sk. Det samlede beløb viser, at der er tale om 55 arbejdsdage, men vi ved ikke, hvor mange mand der har delt beløbet. Et år blev et par væverlæringer »udlånt« til godset i forbindelse med hørhøsten, og de fik da fuld væverdagløn på 32 sk.⁷⁹. Kurvens fald i april og stigning i maj skal formodentlig forklares med landbrugets forårstravlhed og efterfølgende stilstand, hvorimod der ikke er fundet nogen årsag til den voldsomme aktivitet i årets sidste måneder.

Fabrikmesteren nævner i sit brev, at det var de gifte vævere, der arbejdede mindre i væveriet i sommermånederne. Udsvinget på kurven havde ganske givet været endnu større, hvis vi havde kunnet skille væverne på de tre hovedværksteder fra, for det er ikke særlig sandsynligt, at det var de store væve her, der lå delvis stille i sommermånederne. En udreg-

ning af Christoffer Hansens gennemsnitlige indkomst pr. måned i de fire hele år, han arbejdede på værkstedet ltr. A, viser da også, at han med undtagelse af november havde den største indtægt om sommeren, hvor der ellers blev udbetalt mindst væverløn. Det har været væverne ude i byen, der arbejdede med vekslende intensitet året igennem.

Sammenfatning

Undersøgelsen har vist, at Køng Fabrik i 1830erne var en velintegreret del af det samfund, hvor den var placeret. Arbejderne var rekruteret fra sognets egne husmandsfolk eller fra nærmeste omegn, og de hentede deres ægtefæller inden for samme geografiske og sociale område. Heller ikke i levevis adskilte de sig fra de øvrige husmænd. Familie- og slægtskabsforbindelser til gårdmændene fandtes ikke, hvorimod væverne til en vis grad udgjorde en arbejdskraftreserve, som landbruget kunne trække på. Køng Fabrik betød indtjeningsmuligheder for en meget stor del af sognets befolkning, og spindearbejdet har betydet, at en del mennesker kunne undgå at skulle modtage fattighjælp.

Kildematerialets art har gjort, at undersøgelsen er kommet til at lide af en væsentlig mangel. Arkivalierne giver ingen oplysninger om, hvordan fabriksarbejdet blev vurderet i forhold til andet arbejde. Var en ansættelse på fabrikken noget efterstræbelsesværdigt, som der måske var forbundet en vis prestige med, eller var en væveruddannelse en sidste udvej? Gav fabriksarbejdet større tryghed end andet arbejde? Og hvor var der bedst at arbejde – på hovedværkstederne eller på værkstederne ude i byen? Spørgsmål som disse kan kun besvares i undersøgelser, hvor der er mulighed for at foretage interviews, men jeg mener alligevel, at det her benyttede kildemateriale har kunnet give væsentlige oplysninger om arbejdere og arbejdsforhold på en tidlig industrivirksomhed.

Noter

Forkortelser - litteratur

Lütken – O. D. Lütken: Præstøe Amt. Kbh. 1839. (Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende. Foranstaltet, efter Kongelig Befaling, ved Landhusholdningsselskabet, 13)

Rasch – Aage Rasch: Niels Ryberg. 1725–1804. Fra bondedreng til handelsfyrste. Aarhus 1964. (Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, 12)

Rawert 1820 – O. J. Rawert: Beretning om Industriens Tilstand i de danske Provindser,

samt nogle Midler til dens Fremme, nedskreven paa en Reise i Sommerne 1819 og 1820. Kbh. 1820.

Rawert 1850 – O. J. Rawert: Kongeriget Danmarks industrielle Forhold fra de ældste Tider indtil Begyndelsen af 1848. Kbh. 1850.

Ind.hist. – Axel Nielsen (udg.): Industriens historie i Danmark. Bd. 2: J. O. Bro Jørgensen: Tiden 1730–1820. Kbh. 1943. Bd. 3: 1–2: Axel Nielsen: Tiden 1820–70. Kbh. 1944.

Forkortelser - arkivalier

RA – Rigsarkivet

LA – Landsarkivet for Sjælland

Kirkebog – Kirkebog for Køng sogn. Bd. 1–3. 1813–41. LA

Folketællinger – Folketællinger for Køng sogn, Hammer herred, Præstø amt. 1801, 1834, 1840 og 1845. RA

Statsgældsdirektionen. Kommissionen for Øbjerggaard og Køng. Regnskaber. (Erslev, gruppe 21) RA
herfra benyttet:

Stg.kass.regnsk. – Statsgældskassens regnskaber for Øbjerggaard, Køng Fabrik m. v. 1829–31, 1831–33, 1833–36. 3 pakker.

Øbjerggaards regnskaber. 1 pakke

KF regnsk. – Køng Fabriks regnskaber. 1830–32, 1832–34, 1834–38. 3 pakker.

Inventar 1833 – Liste over Inventarium og Beholdninger ved Kjøng Linnedmanufactur d. 1. Maj 1833. KF regnsk. under maj 1833.

Fabrikliste 1832 – Kladder til fabriklisten for 1832 udarbejdet af fabrikmester Petersen. Dateret 12.6.1833. Ikke indsendt til Kommercekollegiet. KF regnsk. under april 1834.

Aukt.dok. – Auktions- og varelotteridokumenter m. v. fra Kommissionen for Øbjerggaard og Køng. 1833–39. 1 pakke

Oplag Kbh. – Køng Fabriks oplag i København 1830–32, 1832–41. 2 pakker.

Stg. Øbjerggaard og Køng – Finansarkiverne. Statsgældsdirektionen og den synkende fond. Øbjerggaard og Køng. 1823–40. Pakke 1–5. RA
herfra benyttet:

Regnsk. 1829 – Køng Fabriks regnskab 1829. I pakke 4.

Inventar 1827 – Optagelsesforretning over Beholdningerne ved Linnedmanufacturet og Hørvælingsinstituttet på Kiøng, Blegieriet i Vintersbølle, Hovedgaarden Øbjerggaard og Lageret heri Staden ult. Decbr. 1827. I pakke 1.

Beholdn. 1828 – Summarisk Optegnelse over Beholdninger og Fordringer ved Linnedmanufacturet og Hørvælingsinstituttet paa Kiøng, Blegieriet i Vintersbølle og Hovedgaarden Øbjerggaard. Nov. 1828. I pakke 5.

Comm.indberetn. 1835 – Indberetning fra Commissionen for Øbjerggaard og Kjøng Fabrik til den kongelige Direction for Statsgælden og den synkende Fond. Dateret 17.3.1835. I pakke 5.

Fabrikliste 1831 – Kommercekollegiet. Tabellariske efterretninger om Fabrikernes Tilstand i Danmark og Hertugdømmerne. 1831. (Den eneste fra Køng Fabrik fra perioden 1829–38 ud over kladden fra 1832). RA

Skifteprot. – Vordingborg søndre birk. Skifteprotokoller. 1830–32, 1832–35, 1836–39, 1839–47. LA

Synsforr. – Vordingborg søndre birk. Syns- og taksationsforretninger. 1825–31, 1840–44, 1845–52. LA

Brandtax. – Hammer herred. Brandtaxationsprotokol. Bd. A–C. LA

CH afregn. – Vordingborg søndre birk. Politidokumenter. 1834/20. Herunder afregningsbog for væver Christoffer Hansen. LA

Pol.prot. – Vordingborg søndre birk. Politiprotokol. 1832–33, 1833–35. LA

Fæsteprot. – Fæsteprotokol for Øbjerggaard. Tilhører godsejer H. W. Tillisch, Øbjerggaard.

Hosp.prot. – Køng Hospital. Protokol. Tilhører godsejer H. W. Tillisch, Øbjerggaard.

1. Rasch, s. 263 ff.
2. Philipp Borries: Sognet omkring Kongso. (Historisk Samfund for Præstø Amt. Ny række, bd. 1. S. 301–468), s. 383.
3. Ind.hist. bd. 2, s. 33.
4. Matrikelsarkivet. Præstø Amt. Indberetning 1805.
5. Rasch, s. 238 og 241. Inventar 1833.
6. RA seddelregistratur, Erslev, gruppe 21. Trap: Danmark. 5. udg. Bd. 9, s. 102 og 293.
7. Lütken, s. 328. Comm. indberetn. 1835. Aukt. dok. Oplag Kbh.
8. Folketællinger.
9. Synsforr. 1825. Brandtax. B. s. 1069. Brandtax. A. s. 377–78. Pol.prot. 1833–35, fol. 57. Inventar 1833.
10. På grundlag af disse kilder er der oprettet et kartotek over personer med tilknytning til fabrikken. Alle oplysninger om enkeltpersoner stammer herfra, hvis ikke andet er anført.
11. Fabrikliste 1831 og 1832.
12. Lütken, s. 329.
13. KF regnsk. 1830–34.
14. KF regnsk. dec. 1830 og jan. 1836. Inventar 1833. CH afregn.
15. Comm.indberetn. 1835.
16. Lütken, s. 317.
17. Inventar 1827.
18. Brandtax. Synsforr. Fæsteprot.
19. Skifteprot. Hosp.prot.
20. Inventar 1833.
21. KF regnsk. Pol.prot. 1832–33, fol. 271.
22. Rentekammeret. Kommercekollegiet. Ekspeditionsprotokol 1831. No. 686. RA.
23. KF regnsk. Stg.kass.regnsk.
24. Lütken, s. 329.
25. Pol.prot. 1833–35, fol. 111.
26. Fæsteprot. fol. 185. Stg.kass.regnsk. 1834.
27. Pol.prot. 1833–35, fol. 112–13.
28. Beholdn. 1828. Inventar 1833.
29. Regnsk. jan.–april 1829. KF regnsk. dec. 1830.
30. Regnsk. jan.–april 1829. KF regnsk. dec. 1830. Inventar 1833.
31. Brandtax. A. s. 373, 406–07, 397.
32. Regnsk. jan.–april 1829.
33. KF regnsk.
34. CH afregn. KF regnsk. juni 1833 og jan. 1834.
35. KF regnsk.
36. Fæsteprot.
37. KF regnsk. april 1833, juli 1835 og okt. 1836.
38. Regnsk. jan.–april 1829.
39. KF regnsk.
40. Regnsk. febr. 1829. Pol.prot. 1833–35, fol. 52.
41. Pol.prot. 1832–33, fol. 271.
42. Pol.prot. 1833–35, fol. 54.
43. Pol.prot. 1832–33, fol. 272. Lütken, s. 320–21.
44. Lütken, s. 334. Ind.hist. bd. 3:1, s. 63. C. F. Grove: Hørens Production, Fabrikation og Omsætning. Kbh. 1851. s. 181.
45. Pol.prot. 1832–33, fol. 263–64, og 271.
46. Auk.dok. Nederst i pakken ligger en koncept til et brev fra aug. 1838, hvori der gives Hans Larsen afslag på en ansøgning om understøttelse fra fabrikken.
47. Fæsteprot. fol. 123. Synsforr. 1825 og 1847.
48. Pol.prot. 1833–35, fol. 86.
49. KF regnsk.
50. KF regnsk. juli og aug. 1833.
51. Pol.prot. 1832–33, fol. 263–64. KF regnsk.
52. Pol.prot. 1832–33, fol. 271 og 1833–35, fol. 87. KF regnsk.
53. Lütken, s. 326 og 328. Inventar 1833. KF regnsk.
54. KF regnsk. Stg.kass.regnsk. april 1833.

55. Pol.prot. 1832–33, fol. 206–09. KF regnsk.
56. KF regnsk.
57. Stg.kass.regnsk. marts 1832.
58. Pol.prot. 1832–33, fol. 207.
59. Stg. Øbjerggaard og Køng. Pakke 5.
(Kopi af kontrakten ligger som bilag til en ansøgning fra Anton Hansen om understøttelse).
60. Fabrikliste 1832. KF regnsk.
61. KF regnsk.
62. KF regnsk.
63. KF regnsk.
64. KF regnsk. Stg.kass.regnsk. aug. 1833.
65. Hvor intet andet er anført, er KF regnsk. kilden til dette afsnit.
66. Comm.indberetn. 1835.
67. Stg.kass.regnsk. 1829–30.
68. Hosp.prot.
69. Hosp.prot. Brandtax. A. s. 587.
70. Lære- og svendebrev for Johann Peter Apel i Sydsjællands Museum, Vordingborg.
71. Comm.indberetn. 1835.
72. Rawert 1850, s. 496–97.
73. Pol.prot. 1832–33, fol. 271.
74. Generaltoldkammer og Kommercekollegiet. Danske Forestillinger og Resolitioner. 1833. Nr. 138. RA.
75. Rawert 1850, s. 497. Rawert 1820, s. 54.
76. Rawert 1850, s. 115.
77. Inventar 1833, Bibliotheca Danica. Bd. 2, sp. 46. KF regnsk.
78. KF regnsk. aug. 1834.
79. KF regnsk. sept. 1833.

Hestekranier mod troldtøj i Skrosbjerg og Kæderup

Af Harald Petersen

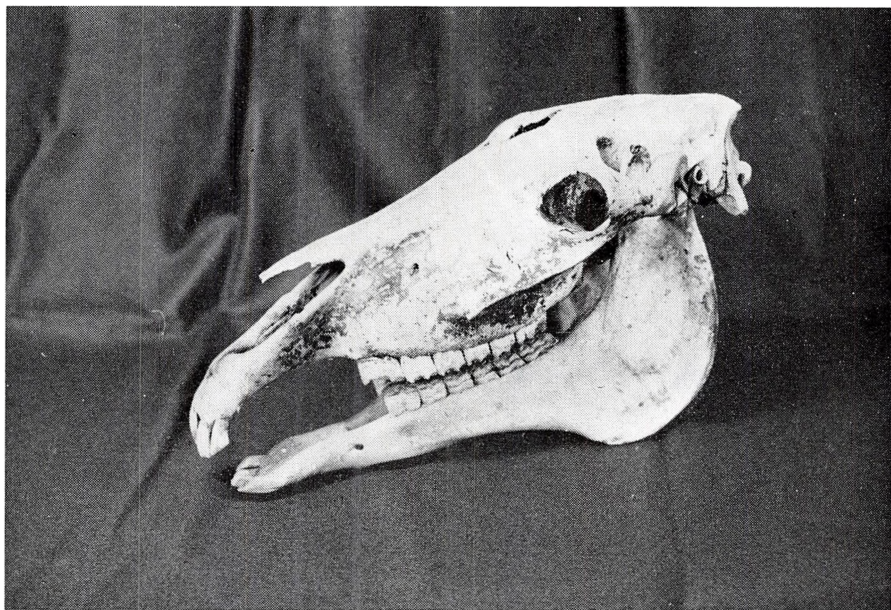

Fig. 1. Hestekraniet fra Skrosbjerg.

Fot.: Harald Petersen.

A. Kraniet i Skrosbjerg

I en geografitime i 7. klasse på Hotherskolen 15. april 1969 kom jeg ind på gammel overtro om, hvordan man tidligere brugte flint (tordenkiler) til at beskytte hus og beboere mod lynnedslag og troldtøj ved at lægge disse tordenkiler under dørtærskeler og sætte dem under tagskægget på stråtede huse, ligesom man også brugte at lægge hestekranier og hugorme under dørtærskeler og gulve¹.

En af mine elever, den 13-årige Hans Nielsen fra Skrosbjerg, søn af parcellist og arbejdsmand Edvard Nielsen i Skrosbjerg, fortalte da, at da de for et par år siden (1965–66) skulle udskifte nogle rådne gulvbrædder i soveværelset, fandt de et hestekranium under det gamle gulv i deres hus, matr. nr. 3b. Det var Hans, der opdagede, at der lå »noget hvidt noget derinde«. Han ragede kraniet ud med en kost, og kraniet blev derefter anbragt på loftet.

Hestekraniet var lagt midt under gulvet direkte oven på husets lerede undergrund og med snuden mod syd. Hesten er slået ihjel med en økse, hvilket ses af et stort hul i dens pande. Hans Nielsen medbragte på opfordring hestekraniet til skolen et par dage senere.

Ved en nøjere undersøgelse konstaterede jeg, at alle hulrum i kraniet havde været fyldt med sand (strandsand), som i hulrummenes mest utilgængelige steder var sortfarvet af organisk materiale, ligesom også knogledelenes benhinder endnu var delvis bevarede og gemte på sortfarvet sand. Under opholdet på loftet er der kommet et lag gråt støv på kraniets udvendige sider, og edderkopper havde spundet deres net i hulrummene og fastgjort dem til sandskornene, som senere var løsnede og sad i spindene. Oversiden fremtrådte dog lys og glat, tydeligt påvirket af cirkulerende luft mellem gulvet og kraniet. Nogle tænder manglede, men er formodentlig faldet ud under fremdragningen. »Bønnen« i fortænderne viser, at hesten har været fuldvoksen, men ikke direkte gammel.

Fundet føjer endnu et led til den kæde af hestepandefund, man har gjort under gulve i såvel beboelseshuse som i stalde og loer², og nogle spørgsmål meldte sig straks:

Hvem havde lagt kraniet ned? Hvornår var det lagt ned? Lå det på den oprindelige plads? Hvorfor lå det der?

For at få svar på disse spørgsmål må jeg først henvise til den nøjere undersøgelse, der direkte fortæller, at sandet i kraniets hulrum og lerbunden under husets gulv ikke harmonerer. Kraniet må have været anbragt i et strandsandslag før. Videre viser sandets sortfarvning, at kraniet har været forholdsvis friskt, da det blev lagt i sandlaget. På den anden side har gulvet tilsyneladende ligget urørt siden husets opførelse. Bræddernes bredde, $6\frac{3}{4}$ tommer efter pløjning, viser betydelig ælde. Kraniet lå altså ikke på sin oprindelige plads. Et nyt spørgsmål dukkede op: Hvor har kraniet ligget før?

Husets matrikelnummer 3b viste mig, at parcellen var udstykket fra

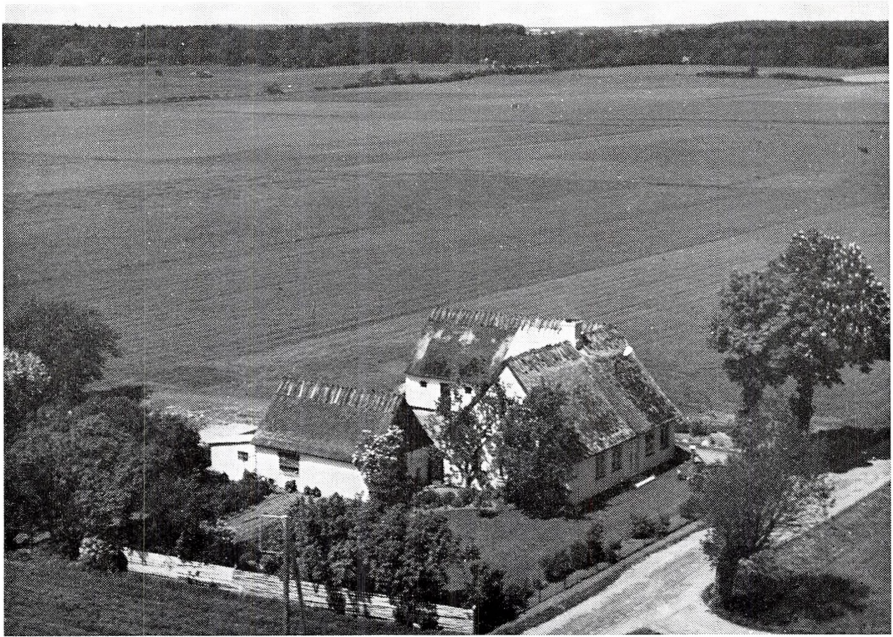

Fig. 2. Luftfotoграфи af huset på matr. nr. 3b. Ca. 1954.

Fot.: AERODAN Luftfoto.

matr. nr. 3a, »Kohavegaard«, og forskellige oplysninger og dokumenter herfra lagde de første brikker til det puslespil, jeg gav mig til at sætte sammen. Det følgende arbejde var arkivundersøgelser. Det har været et omfattende arbejde at finde enkelthederne frem, og først nu har jeg udarbejdet denne beskrivelse.

At finde frem til husets opførelse på 3b var forholdsvis nemt, ikke mindst da udstykningsdokumenterne var i gdr. Viggo Pedersens besiddelse på »Kohavegaard«³. Begivenhederne omkring husets opførelse skal kort opsummeres her:

Efter at den gamle fæster Lars Jensen på »Kohavegaard« var død 1862⁴, overtog sønnen Niels Larsen gården til arvefæste 1863, men solgte den straks efter til sin svoger Hans Jensen, samtidig med at han udstykkede parcellen 3b til sig selv 29. juli 1863. Udstykningen ledsagedes af den klausul, at parcellen skulle bebygges inden 2 år. I løbet af 1864–65 opførte Niels Larsen ovennævnte hus.

Det må herefter med nogenlunde sikkerhed kunne fastslås, at hestekraniet er anbragt under gulvet af Niels Larsen i året 1864.

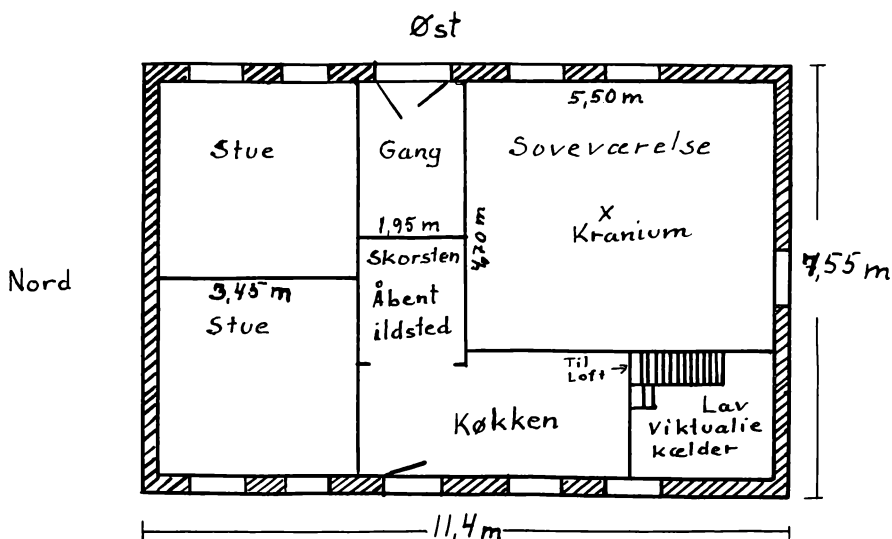

Fig. 3. Grundplan over den oprindelige indretning af huset på matr. nr. 3b. 6 Fag. Indvendige skillerum er markeret med linjer. Indvendige døre er ikke vist, da placeringen er usikker.

Huset var knapt færdigt juli 1865, da Niels Larsen skødede det til en mand fra Hellested, Jens Larsen, for 3000 rdl.⁵

De følgende ejere er i denne forbindelse uden betydning⁶. For at krydre beretningen skal dog en munter episode nævnes: En af ejerne tog det ikke så nøje med mit og dit. Da han manglede halm, faldt det ham lettere i nattens mulm og mørke at hente et knippe på »Kohavegaard«. En karl herfra så det imidlertid, listede sig bagefter manden og satte ild til halmen, som manden i største hast måtte smide fra sig. Siden den tid var der aldrig svind i halmstakkene, fortæller fru Pedersen på »Kohavegaard«, der har fortællingen fra sin svigermor.

De videre undersøgelser pegede alle hen på »Kohavegaard« som brændpunktet for begivenhederne omkring hestekraniet. Det synes, som Niels Larsen har fundet det i den gamle gård ved opbrydning af lerstampede gulve og fornyelse til bræddegulve (Brandtaxationen nævner 1863, at 3 Fag har Bræddegulv⁷. Det er meget naturligt, at der ved giftermål og ejerskifte er pyntet op på den gamle gård fra 1805. Som de fleste gamle gårde på egnen fra den tid var dens hovedbygning opført på et tykt sandlag, hvilket konstateredes, da den nybyggedes 1884 (jfr. sandet i hestens kranium). Det var daværende ejer Peder Hansen⁸, der rev den gamle stuelænge ned og opførte den nuværende (navnet og årstallet står

på gavlene med indmurede mursten). 1884 blev den nye stuelænge lagt ud i haven syd for den gamle længe, således at denne først blev nedrevet, da den nye var færdig. Sidevæggen af den gamle længe stod næsten lige op til den nordlige sidevæg af den nye længe.

Så sent som i 1950'erne konstaterede den nuværende ejer, Viggo Pedersen, det gamle sandlag, da han lagde vand ind i stuelængen fra vandværket i gården, idet han gravede igennem underlaget for den gamle bygning i den østlige ende. Han undrede sig over, at der lå et sandlag. Endvidere var der en rest af en kældervæg, opbygget af munkesten. Sandlaget beviser, at den gamle stuelænge var bygget på et lag sand, ligesom tilfældet var med stuelængen på »Vestervangen« i Kæderup (se side 56). I dette sandlag har hestekraniet ligget. Det kan dog ikke helt udelukkes, at kraniet *kan* stamme fra den oprindelige gård i byen før udflytningen, men det må anses for usandsynligt.

Niels Larsen har uden tvivl hørt om den gamle skik med nedlægning af hestekranier mod sygdom og troldtøj hos de gamle. Han var 10 år, da hans bedstemor, Karen Pedersdatter, døde⁹, og hun var med ved udflytningen af gården¹⁰. Men allerede på dette tidspunkt har forståelsen for anvendelse og virkning været udvisket eller forvansket. Det må anses for normalt, at kraniet lå helt nedgravet under det lerstampede gulv ved indgangen til et rum. Placeringen midt under gulvet og oven på undergrunden i 3b viser, at Niels Larsen kun har haft en sporadisk fornemmelse af hestens urgamle magt over trolddom*.

Forskellige forskeres forklaring om nedlægningen under logulve for at skaffe klang under tærskningen med plejle er søforklaringer og misfortolkninger, som hænger sammen med de forskellige meddeleres mangel på eksakt viden. Meddelernes beretninger farves af spørgeskemaernes udformning, eller meddelerne kan af frygt for at stille uvidenhed til skue opfinde en forklaring, og tågede overleveringer kan genfortælle, så de får andet indhold. I hele vort gamle bondesamfund har fra hedenold overtroen været uadskilleligt knyttet til hverdagen og livet¹¹, og det er misvisende, når det siges, at hestekranier er lagt under gulve, for at plejlene kunne synge. Uden tvivl har de meddelere ramt bedre, der fortæller, at hugorme og kranier kunne »synge« under gulvene i mange år¹². Heri fin-

*) Andre placeringer, f. eks. i hjørnerne og midt under gulvet, som det også kendes, kan dog skyldes, at der har været forskellige anvendelsesmåder, som jævnsides har haft afvigende formål, men overalt er det kampen mod troldtøjet, onde vætter, det ukendte, det uforståelige, der er afgørende.

des måske en plausibel forklaring på en forbindelse mellem den oprindelige tro på onde og gode naturmagter og »de syngende plejle«. Hele vor sagnhistorie er jo en uendelig gentagelse af troen på underjordiske vætter og mere eller mindre mærkelige væsener i naturen.

Selve den magiske proces ved nedlægningen af et hestekranium kan i tidernes løb være ændret, så man har tabt det oprindelige formål af syne. Visse steder peger sandsynligheden på, at det er ældgamle husofre, der har været den oprindelige spore, men dog stadigvæk for at undgå de onde magters indflydelse.

Om placeringen under »Kohavegaard« vides intet, men da denne gård og »Vestervangen« i Kæderup (se side 55 og fig. 9) er hinanden meget lig og fra nogenlunde samme tidsrum omkr. 1800, kan man vel nok slutte udfra kranierne i Kæderup, at også kraniet fra »Kohavegaard« har været lagt under gulvet i øverstestuen, der ofte brugtes som ligstue. En nærliggende tanke er da, om kranierne også har haft en funktion som beskyttelse mod de dødes ånder, mod gengangere?

Utænkligt er det ikke, at den store hekseforfølgelse i 1500- og 1600-tallet og frygtelige repressalier mod troldkarle og -kvinder helt frem til 1800-tallet har været medvirkende til, at man ikke turde vedkende sig sin overtro og sine kultiske gerninger, så det alene af den grund er forsvundet i den dunkle fortid, hvorfor man lagde hestekranier under gulve. Endnu lever såkaldte »kloge koner« og »kloge mænd«, som man søger, når lægerne ikke kan få bugt med ens sygdom, og spåkoner og sandsigersker har stor søgning. Jo – overtroen lever i bedste velgående. Det sidste eksempel er »troldmanden« Uri Geller i TV, der skulle have overnaturlige evner til at bøje gaffler og sætte ure i gang på lang afstand, og i Skrosbjerg fortalte en ældre mand, da vi snakkede sammen om fundet af hestekraniet, at der om aftenen kunne lyde fodtrin uden for vinduerne, men kom man ud, var der intet at se. Selv hundene kunne ved sådanne lejligheder lægge ørene tilbage og give sig til at knurre eller gø og springe hen mod døren. Når de kom ud, blev de stående og sendte en mærkelig tuden ud i mørket og trak sig så tilbage. Var det ånderne, der var på spil? Jo – der er mere mellem himmel og jord .

En sær gysen kildrer ned over hoved og ryg, og ovre fra skoven toner et ekko af mærkelige lyde fra naturens forunderlige verden.

Hvem kan sige sig fri for menneskets urgamle frygtinstinkt!

Men lad mig vende tanken mod fortiden:

Vision:

Det er året 1805. Høsten er bjærget og sat i stakke. Dagen er ved at svinde bort for tusmørkets sære skygger. Endnu er aftenen lun, og svaerne jager de svirrende myg og fluer.

Oppe ved Pæ' Jens' fæstegård i den netop udskiftede Skrosbjerg by*) står en bonde i sin daglige dragt: tophue, hørlærredsskjorte under den uldne vest, hvide hørlærredsknæbukser, snavsede af dagenes arbejde, og med de bare ben i et par gamle træsko. Sin lange kofte har han lagt fra sig. Han står så stille og stirrer ud mod den mørknende skov i vest, Kohaven.

Det er Peder Jensens efterfølger, fæstebonden Niels Larsen den ældre.

Derude på markerne ved skoven ligger hans jord. Udbygningerne til hans gård er rejst derude. Det har kostet slid at bryde det gamle bindingsværk ned og rejse det igen og kline væggene, at lægge nyt tag af langhalm og at dukke gavlene med halmdukker, mens kreaturer og svin stadig opholder sig udendørs.

I morgen flytter han sit bohavet derud og forlader det fællesskab i byen, som har båret gennem århundreder. Så skal stuehuset brydes ned og opbygges derude. Hvordan skal han sikre sig mod ulykke, mod ildsvåde, mod sygdom, når familien bliver alene? Med sine 36 år er han i sin bedste alder. 1803 blev han gift med Per Jensens datter Karen Pedersdatter¹³ og fik fæstebrev på gården, dateret januar 1806**), og inde bag de små ruder sidder hans svigermor, den gamle Margrethe Clemmensdatter, flittigt optaget af sin spinderok, mens hun glatter uldtråden fra rokkens hjul med ilter hånd. Hun lider ikke dette opbrud, for her hører hun til. Her har hun

---

*) Skrosbjerg by blev udskiftet 1804–05 af Landinspektør Unsgaard.

Officielle kilder kender intet til denne udskiftning. Trap's Danmark nævner den ikke, og i Præstø Amts hist. Samfund's årbog af 1943, s. 61, angives, at oplysninger mangler om Skrosbjerg.

De manglende oplysninger skal jeg herved give ganske kort:

30. oktober 1804 ansøgte Joachim Godsche, greve af Moltke, Rentekammeret om tilladelse til at nedlægge en af Skrosbjergs 10 gårde i anledning af »dens forestående udskiftning« og fordele jorden mellem de øvrige gårde, hvis hartkorn ellers blev for lille. Skrosbjergs jordløse huse skulle derefter tillægges jord fra en nedlagt gård i Enderslev. I en senere brevveksling vedlægger greven en oversigt over Skrosbjergs hartkorn efter udskiftningen, udregnet af landinspektør Unsgaard. Grev Moltkes ansøgning bevilgedes⁴⁵.

**) Under Bregentved grevskab hjemlede fæstebrevene i reglen altid enken ret til at fortsætte sin afdøde mands fæste. Det samme gjaldt, da fæstet overgik til forpagtning. At Niels Larsen den ældre først fik sit fæstebrev 1806 udelukker dog ikke, at hans svigermor har afgivet sin fæsteret til ham allerede ved giftermålet 1803. Det varede ofte længe, før godskontoret nåede at udfærdige fæstebrevene.

født sine fire børn, og herfra blev Per Jensen ved forårstide 1800 båret til evig hvile¹⁴. Hun hører den gamle tid til, der fandt sin rod i fællesskabets tryghed. – Og nu har hun rådet for gården, til Niels Larsen den ældre fra Bregentved kom til. En trøst er det dog, at hun snart skal træde vuggens gænger for sin datters og svigersøns førstefødte, Anna Nielsdatter (senere kaldet Ane), men det vil først ske ude på den udflyttede gård.

Jo – Ni's Lausen har problemer.

Tusmørket bliver tættere. Han skutter sig, og en sær uhyggefølelse kommer over ham. Gud bevare os nådelig mod det onde! Han ved, der lurder onde magter overalt: i jorden, i skoven, i mørket, ude og inde, men hans forgænger kendte midler, der var anvendelige. Det har Margrethe Clemmensdatter ofte fortalt ved skinnet fra tællepråsen. I rakkerkulen ligger endnu det helmis, Niels måtte slå for panden, fordi hesten var syg og udslidt. Det hoved skal sikre ham og hans slægt, thi hestens kraft er stor. Det ved man fra gammel tid, og det var stedse sæd og skik at lægge hestehoveder under gulve mod ulykker, sygdom og troldtøj. I udhuset beskytter det kvæget mod pest og alt andet djævelskab og i loen mod hekses og troldkarles forgørelse og forgiftning af kornet. Det er den gamle kones urokkelige tro.

Endnu en gang skutter han sig. Det er blevet køligere. Flagermusene flakser gennem luften, og ovre fra skoven hører han uglernes uhyggelige skrig. – Karen kalder på ham. Han folder hænderne til en bøn og bøjer sit hoved: I Jesu navn! Amen! Så går han ind.

Den nye gård er færdig. »Kohavegaard« har Niels Larsen den ældre kaldt den. Skoven, Kohaven, ligger tæt vest for gården. Under det lerstampede gulv ligger hestekraniet inden for tærskelen til øverstestuen i det lag sand, der danner husets underlag (mod fugtighed). Ad den vej kommer troldtøjet ikke ind, og for de dodes genfærd er vejen til de levende spærret.

– – – – og historien går videre – bringer sine ufølsomme meddelelser om slægternes gang.

1816 var den gamle Margrethe Clemmensdatter gangen til hvile¹⁵, men hun havde den glæde at røre vuggens gænger for 2 børnebørn foruden Ane, nemlig Maren og Mette, og hun forskånedes for deres videre skæbne. De døde begge unge, alt for unge, henholdsvis 20 og 21 år gamle¹⁶. Jo – sorgen gæstede den gamle gård. Var det troen på hestekraniets magt, der var for svag? Det var gamle tiders tro. Eller var Guds vilje blot en anden?

Ellen Larsen

Fig. 4. Ellen Larsen.

Niels Larsen

Fig. 5. Niels Larsen.

18. marts 1862 mødte arvingerne efter afdøde gårdmand Lars Jensen, »Kohavegaard«, i Bregentved-Gissfeld Birketings Skifteret, hvor boet blev overleveret arvingerne til privat skifte. Mon ikke Ellen og Niels Larsen har benyttet lejligheden til at blive fotograferet, så ovenstående billeder kan dateres helt nøjagtigt 18. marts 1862? Deres egenhændige navnetræk er fotokopieret fra skifteprotokollen.

Og årene gik!

November 1831 blev Ane Nielsdatter gift med Lars Jensen af Skrosbjerg¹⁷, men allerede 2 måneder efter døde Anes far, Niels Larsen den ældre, 63 år gammel¹⁸, den mand, der udflyttede gården. Hans enke førte fæstet på »Kohavegaard« videre med Lars Jensen som bestyrer. Først da den gamle Karen Pedersdatter døde i 1854 77½ år gammel¹⁹, fik Lars Jensen fæstebrev på gården²⁰, men da var han forlængst blevet enkemand, idet Ane Nielsdatter døde i september i 1846²¹.

Dette skulle få indvirkning på de følgende begivenheder. 2 år før Ane

Nielsdatter døde, havde hun født en søn, Niels Larsen²², opkaldt efter udflyttergårdens første fæster, og tidligere 4 døtre. Det var denne søn, der lagde hestekraniet under gulvet i matr. nr. 3b, og om ham og hans grumme skæbne skal de følgende tildragelser berette.

Han opvoksede således moderløs og kunne ingen erindring have om hende, men des mere om sin bedstemor, den gamle Karen Pedersdatter, under hvis omsorg han voksede op. Lars Jensen holdt kun få år. Han døde 54 år gammel den 2. marts 1862²³, da Niels Larsen var 18 år. Da Niels Larsen var eneste søn, tilfaldt fæsteretten på gården ham, men hvordan skulle en ung, forældreløs gut på 18 år klare en stor udflyttergård? Hvem skulle råde ham? Og måske har savnet af far og mor slået ham ud. Mest betød det dog, at arven efter faderen skulle udbetales, og efterkommerne fortæller, at han ikke magtede økonomisk at overtage gården.*) Endvidere solgtes på denne tid næsten alle gårde fra Bregentved gods til arvefæste og således også »Kohavegaard«, som Niels Larsen fik arvefæsteskøde på 1. april 1863 for en sum af 5.495 Rigsdaler, hvoraf han udbetalte 1.995 rd. (hans arv) og gav panteobligation for resten. Det var disse penge, han muligvis ikke magtede at udrede.

Kun kort tid bar han derfor gårdmandsnavn, og i den tid modnedes en løsning. Traditionen fortæller, at han »solgte« sin søster for at skaffe udvej. Kort fortalt: hans søster Ellen Larsen, 23 år i 1863²⁵, måtte finde sig en mand med penge. Det blev Hans Jensen, født i Terslev o. 1833. Om det var kærlighed eller fornuftægteskab, melder historien intet om, men Niels Larsen overdrog »Kohavegaard« til Hans Jensen ved købekontrakt af 29. juli 1863 »under Betingelse af at han ægter min yngste Søster Ellen Larsen«²⁶.

Samtidig udskilte han en parcel fra gården til sig selv, matr. nr. 3b²⁷, og nu nærmer vi os nedlægningen af kraniet under dette hus.

Der blev ved Hans Jensens og Ellens bryllup lavet om på gården. Blandt andet må, som tidligere nævnt, de lerstampede gulve være ombyttet med bræddegulve. Herunder dukkede det gamle hestekranium fra den ældre Niels Larsens tid frem. Dattersønnen har næppe været klar over den rette betydning, da han tog kraniet med sig og lagde det under soveværelsesgulvet i det hus, han byggede på parcellen nr. 3b. Herom

---

*) En notits i Enderslev af Vraaby sognes Forstanderskabsjournal 25. marts 1865 fortæller, at sognefoged Albrecht Hansen har fået overdraget at indkræve Niels Larsens gæld, eventuelt udpante ham²⁴.

Fig. 6. Ellen Larsen og Hans Jensen. O. 1872.

vidner placeringen midt under gulvet, hvor det lå urørt til 1965, altså ca. 100 år.

I denne tid havde Niels Larsen gjort et for intimt bekendtskab med en jævnaldrende husmandsdatter fra Alsted, Ane Sophie Christensdatter hvilket i maj 1866²⁸ resulterede i et drengebarn Lars, der dog døde 3 uger efter fødselen²⁹. Niels Larsen og Ane Sophie blev gift i Alsted kirke 3. januar 1866³⁰. Niels Larsen var året før flyttet til Alsted som husmand³¹ efter at have afhændet sit nyopførte hus i Skrosbjerg³². (Se fodnote s. 48).

På den tid var det en stor skam for en gårdmandssøn at gifte sig under sin stand, og fra det øjeblik gik det bestandig ned ad bakke. Ægteparrets næste barn, også en dreng, nåede med nød og næppe at blive hjemmedøbt, før også han døde³³. Det har været hårde slag for forældrene. I 1868 og i 1871 fik de dog held med sig. Det blev 2 døtre, Ane Marie Nielsen³⁴ og Karen Sophie Nielsen³⁵. Skæbnens uransagelige veje førte til, at Karen Sophie skulle føre den gamle slægtsgård »Kohavegaard« videre.

Meget tyder på, at Niels Larsen og hustru har flyttet en del rundt. Han

nævnes dels som husmand og dels som parcellist, men også som indsidder, og boende i Alsted 1 år, i Tyvelse 3 år og igen i Alsted 1 år³⁶.

I 1870 giver skæbnen Niels Larsen et uopretteligt slag. Han sigtes for tyveri af en sæk malt, ialt 2 skæpper, til en værdi af 1 rigsdaler 5 mark, sækken medregnet³⁷. Da det har stor betydning for hans tragiske liv, skal baggrund og givenheder omtales nøjere:

Niels Larsen havde tærsket i en 8 dages tid for gårdmand Lars Hansen i Tyvelse, og med denne var han kørt til marked i Slagelse onsdag, den 2. november 1870. På hjemvejen var Lars Hansen inde på »Krebskroen« for at medtage en gylt, der skulle leveres ham der, forklarede han i politiretten. På hjemturen var han blevet noget søvrig og forvåget, men da han gjorde holdt ved skovfoged Oxenbøll's hus for at lade Niels Larsen komme af vognen, lagde han alligevel mærke til, at denne tog en sæk malt med sig, som stod bag i vognen. Videre forklarede gårdmanden, at han straks råbte efter Niels Larsen, at han ville have sit malt, men fik intet svar, og han turde ikke forfølge ham og kørte derfor hjem.

Niels Larsen forklarede, at han havde fået maltet af Lars Hansen, mod at han skulle gøre et par dages arbejde for ham. Han var gået hjem til Alsted, da han var stået af vognen. Lars Hansen havde indgivet tyverianmeldelse, og Niels Larsen blev anholdt fredag den 4. november 1870, og samtidig blev sækken med malt fundet hos ham. Niels Larsen godkendte straks og vedligeholdte gennem alle forhørene, at sækken var Lars Hansens, og at han ville være kommet med den nogle dage senere.

En endeløs række forhør fulgte nu, hvor Niels Larsen fastholdt sin forklaring om, at han havde fået maltet af Lars Hansen. En række vidner blev indkaldt for at se på sækken, og alle genkendte sækken som tilhørende Lars Hansen. Dette synes for os at være ganske overflødig, da Niels Larsen selv sagde det, men det går som en rød tråd gennem forhørene, at man bed mærke i, at sækken blev genkendt som gårdmandens. Lars Hansen påstod imidlertid, at han aldrig havde givet maltet fra sig, som Niels Larsen hævdede. Man hvad betød en husmands ord mod en gårdmands i de dage. Sagen var på forhånd afgjort, og dommen faldt 14. december 1870 og lød på 2 gange 5 dages fængsel på vand og brød³⁸.

Ved gennemlæsning af sagsdokumenterne dannes en bestemt fornemmelse af justitsmord. På intet tidspunkt ændrede Niels Larsen forklaring, og det er ganske klart, at gårdmanden havde fået for meget at drikke på kroen, så han har været mere end halvfuld. Sikkert har han, uden at mene det, lovet Niels Larsen maltet. Denne har ikke været fornuftig nok til at

indse konsekvenserne af at tage sækken med sig. Der synes i det hele at være noget flygtigt og ustadigt over Niels Larsen, som i øvrigt synes at have været kraftigt og stærk af statur, – men nu styrtede tilværelsen helt i grus for ham.

Efter fængselsstraffen ville ingen have ham i arbejde. Først omkring 1. april løslodes han af arresten³⁹. I februar fødtes hans yngste datter Karen Sophie. Uden indtjening kunne han ikke forsørge familien og måtte derfor søge fattighjælp⁴⁰. Sandsynligvis er han blevet bitter på samfundet og har mistet enhver lyst til at tage fat. Han blev da henvist til arbejdsanstalten i Roskilde og blev sendt på arbejde ved den nordvestsjællandske jernbanes bygning (Roskilde–Kalundborg). Her fik han en alvorlig kvæstelse under arbejdet den 12. juni 1874 og døde straks efter, 30 år gammel⁴¹.

Hans enke rejste til København med deres ældste datter og fik bopæl hos en søster, blev senere gift på ny og forsvinder ud af historien, men den yngste datter, Karen Sophie, kom i pleje på »Kohavegaard« hos sin faster Ellen og Hans Jensen. Her voksede hun op, men allerede året efter hendes ankomst døde Hans Jensen, 42 år gammel i 1875⁴². Ægteskabet var barnløst. Ellen giftede sig på ny året efter med Peder Hansen fra Kværrede⁴³. Efterkommerne fortæller, at der kom mange friere til enken Ellen Larsen, og så gemte den lille 5-årige Karen Sophie sig under alkoven, hvilket hun selv har fortalt. Hendes beretning til svigerdatteren, fru Viggo Pedersen, blev krydret af bemærkningen om, at hun lå mellem katte-efterslægtninger derinde.

Som 25-årig blev hun gift med Jørgen Vilhelm Pedersen fra Svansbjerg⁴⁴, og det blev dem, som førte gården videre. Den nuværende ejer af »Kohavegaard«, Viggo Pedersen, er hendes søn.

Tiden lægger glemselens slør over det forbigangne, men da hovedet af en længst forglemt hest blev draget frem i dagen, dukkede også en slægts historie frem, og en mands korte, tragiske liv blev udforsket. Hans grav forblev ukendt. Kirkebogen nævner intet derom. Lad os derfor igen drage glemselens slør hen over de menneskelige lidelser og nøjes med vor undren over et fortidigt, kultisk fænomen, et hestekranium, hvis øjenhuler stirrer tomt ud i luften på Køge Museum. Hestens urgamle kraft er brudt – eller mon? Thi, for let påvirkelige sjæle kan oplyses, at 3b nedbrændte totalt 21. september 1973, efter at en synsk kvinde i nabolaget forinden i drømme havde set flammer over huset. Så kan fantasien drage fjernelsen af den gamle hestepande med ind i en skæbnedyndet historie.

Fig. 7. Stuelængen til »Vestervangen« i Kæderup 1944. Udlånt af NM III i Brede.

Fot.: Axel Steensberg.

B. Kranierne i Kæderup

Til supplerung af fundet i Skrosbjerg må jeg nævne et tilsvarende fund i Kæderup under gulvet i soveværelset på gården »Vestervangen«, matr. nr. 2a, hvor den gamle gård, delvis fra 1789 ifølge indskrift på løsholt i østlængen, blev revet ned og opbygget på ny 1955.

»Vestervangen« er en forpagtergård under Turebyholm (Bregentved), og den er forpagtet af Hans Aage Christensen, hvis forfædre også har været forpagtere på gården. Den ligger i ca. 2 km's afstand fra »Kohavegaard« i sydlig retning.

Det var pastor Majvang i Dalby, der henledte min opmærksomhed på fundet af 2 hestekranier under gårdens gulve. Pastor Majvang oplyste endvidere, at i stuehuset i de gamle, nedrevne længer var der så lavt til loftet, at man stødte hovedet mod bjælkerne.

Det følgende er oplyst af Hans Aage Christensen:

Der lå to hestekranier ved siden af hinanden i hvidt sand. De lå helt nede i sandet inden for dørtærskelen til soveværelset. Desværre vides det ikke, i hvilken stilling til dørrinet de lå – om de lå med snuderne

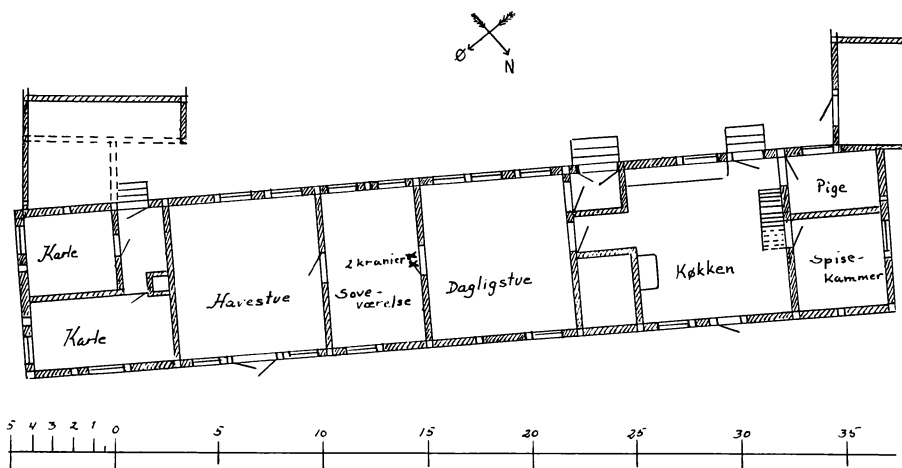

Fig. 8. Stuelængen til »Vestervangen« 1944, opmålt og beskrevet af professor Axel Steenberg. Se fig. 7.

mod eller fra øverstestuen, eller om de lå med siderne til dørtrinnet, idet hr. Christensen først så dem, da man var ved at fjerne dem for at køre dem ud på marken sammen med fyldlaget. Det ene blev foræret bort til en feriedreng fra Jylland, der ville have det med hjem til sin lærer. Det andet blev kastet i en grøft sammen med affald fra den nedbrudte gård og tildækket, og kranierne er nu formentlig begge forsvundet.

Fundet blev gjort, da man rev de gamle, sammenbyggede længer ned for at bygge en ny gård i 1955. Ved nedbrydningen konstateredes, at der lå et lag hvidt sand under hele den gamle stuelænge. Denne lå på en forhøjning, og på forhøjningen under sandet fandtes småstumper af munkesten (iblandet fyldet).

I stuelængen var dagligstuen ældre end soveværelset. Alle døre i denne længe fandtes midt i huset lige langt fra begge sidevægge, og værelserne nåede tværs igennem længen fra side til side.

Gulvet lå lavere i soveværelset end i dagligstuen. Dette begrundede Hans Aage Christensen med, at man for mange år siden skiftede de gamle lergulve ud med brædegulve. Dette skete først i soveværelset, hvor lerlaget blev udrenset før lægningen af brædderne. I dagligstuen blev efter forlydende lerlaget kun delvis rensed ud på grund af dårligt vejr og vinterkulde. Derfor kom dagligstuens gulv til at ligge højere end soveværelsets.

Hans Aage Christensens mor, Ane Marie Martinsen, der havde for-

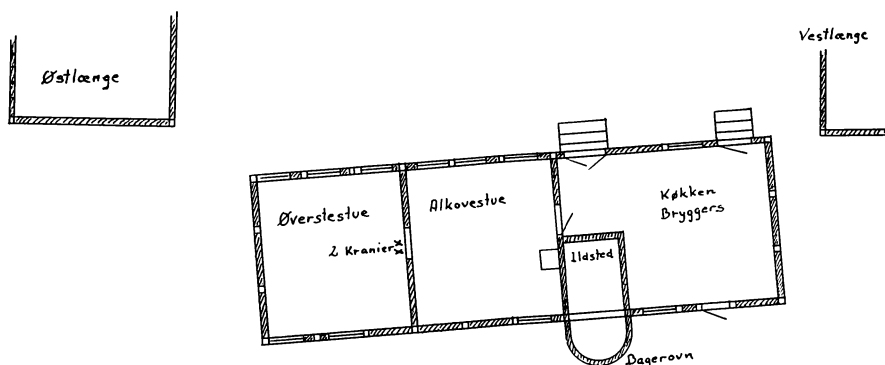

Fig. 9. Rekonstruktion af »Vestervangen«s første stuelænge i slutningen af 1700-tallet. Rekonstruktionen er foretaget af forfatteren efter professor Axel Steensbergs opmålinger og beskrivelser 1944⁴⁰. Østlængen har muligvis fortsat et stykke hen for gavlen af stuelængen, og køkkenet har sandsynligvis kun haft en enkelt indgang og været lidt anderledes indrettet. Dette er dog uden betydning for det reelle: hestekraniernes placering inden for døren til Øverstestuen.

pagtningen af »Vestervangen« efter sin mand, Hans Peder Christensen, død 1935, har fortalt, at man lagde hestekranier ved dørtærskelen, så man var nødt til at skulle over dem for at komme ind i soveværelset. Når man havde passeret et sådant kranium, var man beskyttet mod sygdom og trolddom.

Til disse oplysninger skal knyttes et par kommentarer.

»Vestervangen« var før nedrivningen ændret adskillige gange ved ombygninger og tilbygninger. Ved gårdens forrige opbygning, der må formodes at være foregået i slutningen af 1700-tallet, var stuelængen ikke sammenbygget med udlængerne, men lå isoleret og havde den almindelige østdanske gårdtypes udseende. Et regulært soveværelse eksisterede således ikke på nuværende tidspunkt. Det er en nyere foreteelse. Den gang sov man i alkover (evt. i himmelsenge) i opholdsrummet, som kunne opvarmes om vinteren, f. eks. ved bilæggerovne, hvori fyringen skete fra ildstedet. Et køkken i den forstand fandtes heller ikke. Men der var et åbent ildsted med en stor skorsten og tilhørende udbygget bagerovn til haven.

Det åbne spørgsmål er da: Hvilken funktion havde på det tidspunkt, kranierne nedlagdes, det senere soveværelse: Bryggers? Alkoverum (den såkaldte ildstue)? Øverstestue? eller hvad?

Hans Aage Christensen nævner, at soveværelset var yngre end dagligstuen. Forklaringen herpå kan findes i den kendsgerning, at det åbne

Fig. 10. En ældre udgave af »Vestervangen« stuelænge. Efter fotografi fra omkring 1900. Ved vognen med knobstrupper forspændt ses tidligere forpagter Christen Pedersen, f. 1827, d. 1902. Hans kone, der sidder på vognen, er Karen Sophie Andersen, f. 1835, d. 1912. Vinduerne, der sidder i længen, blev udskiftet omkring 1913–15.

ildsted og bagerovnen på et vist tidspunkt er erstattet af alm. komfur og skorsten, altså ved en ombygning, hvor samtidig rummenes fordeling ændredes. På et ret tidligt tidspunkt er stuelængen udvidet, så den blev sammenbygget med udlængerne. H. Aa. Christensen udtaler, at lergulvene blev udrømmet i hans fader, Hans Peder Christensens tid (forpagter 1906–1935). I 1930'erne fjernedes den åbne skorsten, men bagerovnen skal være fjernet allerede omkring århundredskiftet. Det er ret ubestemt, hvornår de forskellige ændringer har fundet sted.

Til alt held blev »Vestervangen« opmålt 1944 af professor Axel Steensberg¹⁶. Ifølge dennes optegnelser er den store ændring (sammenbygningen med udlængerne og øverstestuens ombygning) sket før 1866. Det fremgår af optegnelserne, at soveværelset udgør 2 fag af den oprindelige øverstestue. Det vil sige, at hestekranierne har været lagt inden for dørtærskelen i øverstestuen. Og spørgsmålet om placeringen skulle hermed være besvaret endeligt. (Se fig. 9).

Gælder denne beskrivelse især for østdanske gårde? Mange andre spørgsmål lades åbne: Hvor udbredt var skikken med nedlægningen af

hestekranier under beboelseshuse? Hvor afvigende var de enkelte egenes baggrund derfor?

Hver enkelt egn har tidligere i udpræget grad været afsondrede enklaver, og navnlig Øst- og Midtsjælland har bevaret den gamle kultur meget længe. Det må således særlig tilskrives kommunikationen, om skikkens oprindelige formål andetsteds fra ændres og forvanskes. Allerede da Folkemindesamlingens pionerer begyndte at udspørge folk, har den virkelige baggrund været tåget, og de senere spørgeskemaer har bøjet forestillingerne i bestemte retninger.

Kun arkæologiske fund i større mængde og en historisk forskning, der går i dybden, kan føre os på sporet og måske give den endelige besvarelse om hestekraniernes betydning.

Haarlev, oktober 1974.

Harald Petersen.

Kildehenvisninger

1. Axel Steensberg: »Dagligliv i Danmark i det 19. og 20. årh.«, bd. I, side 480–81.
H. F. Feilberg: »Dansk Bondeliv«, 1. del, side 37 (4. oplag 1922), og mange flere.
Se litteraturliste!
2. Do.
Dansk Folkemindesamling, Birketorget 6, København, har en stor samling optegnelser om dette emne.
Nationalmuseets 3. afdeling i Brede (arkivet indeholder besvarelser af spørgeskemaer, bl. a. om emnet »Tærskning«).
3. Originale overdragelsesdokumenter fra Bregentved til Niels Larsen på gården »Kohavegaard«, bl. a. købekontrakt, dateret 30/3 1863, og arvefæstebrev og skøde, tinglyst 29/4 1864, samt udstykningsforretning for parcel, matr. nr. 3 b, og »Kohavegaard«s overdragelse til Hans Jensen, begge dateret 29/7 1863 – alt beroende hos gdr. Viggo Pedersen på »Kohavegaard«.
4. Eskildstrup Gods: Skifteprotokol 1848–50 (Bregentved–Gissselfeld Birk 1859–64, folio 215, 220 og 222. LA
Vraaby Sogns Kirkebog 1850–84. Døde 1862. Den ene beror endnu ved embedet, den anden i LA
5. Bregentved–Gissselfeld Birk: »Skjøde- og Panteprotokol«, Litra K, folio 929f. LA
Se endvidere: Brandforsikringsprotokol for Bjeverskov Herred, A, 1858–1873, Fol. 572, Forsikringsnr. 5,
samt: Brandtaxationsprotokol for Bjeverskov Herred, B, 1858–65, Folio 165, Nr. 5. LA
6. 3 b's ejere:
Niels Larsen: 1863–65. Bygherre. Se note 3.
Jens Larsen: 1865–86. Se note 5.
Niels Pedersen: 1886–95. Vallø Birk: »Skøde- og Panteprotokol«, Litra Y, pag. 297ff.
Jens Christensen: 1895–99. Do. Do. Litra AA, pag. 306ff.
Henrik Larsen: 1899–18. Do. Do. Litra CC, pag. 1042 ff.
Jens Henrik Jensen: 1918–53. Tingbogen på Køge Dommerkontor.
Edvard Nielsen: 1953– Do.

7. Brandforsikringsprotokol for Bjeverskov Herred, A, 1858–73, Vraaby Sogn, folio 571, og Brandtaxationsprotokol for Bjeverskov Herred, B, 1858–65, folio 106. LA.
8. Vallø Stifts Birk: »Skøde- og Panteprotokol med Uddrag af Bregentved-Gisselfeld Birks Løsøre og Fæste Register«, pag. 20. LA.
Arveudlægsskøde i boet efter den den 26. Januar 1917 afdøde Gdr. Peder Hansen. Beror på »Kohavegaard«.
- Vraaby Sogns Kirkebog 1850–84, side 119, copulerede 1876, og samme kirkebog 1905–, døde 1917.
Beror endnu ved embedet.
9. Vraaby Sogns Kirkebog 1850–84, døde 1854. LA og embedet. Se også note 19.
10. Vraaby Sogns Kirkebog 1788–1814, conjug. (ægteviiede) 1803.
Bregentved Gods: »Fæsteprotokol for Turebyholms Gods i Præstø Amt 1805–51«, folio 8–10, 1806. (Den ældre Niels Larsens fæstebrev).
11. Se bl. a. H. F. Feilberg: »Dansk Bondeliv«, bd. 1, 4. oplag 1922, siderne 37, 95f, 136–137, 301–304, 398 m. fl.
Dansk Folkemindesamlings optegnelser.
Frederiksborg Amts Avis: Kronik 18/3 1973: »Overtro om liv og død i det gamle Nordsjælland« af Morten Wiberg.
12. Evald Tang Kristensen: »Gamle Folks Fortællinger om det jyske Almuesliv«, Hovedbind III, nr. 39.
13. Vraaby Sogns Kirkebog 1788–1814, conjug. 1803. LA
14. Vraaby Sogns Kirkebog 1788–1814, døde 1800. LA
15. Vraaby Sogns Kirkebog 1814–1849, døde 1816. LA
16. Vraaby Sogns Kirkebog 1814–1849, døde 1828 og 1834. LA
17. Vraaby Sogns Kirkebog 1814–1849, copulerede 1831. LA
18. Vraaby Sogns Kirkebog 1814–1849, døde 1832. LA
19. Vraaby Sogns Kirkebog 1850–1884, døde 1854. LA og embedet.
Bregentved-Gisselfeld Birk: »Skjøde- og Panteprotokol«, Litra J, 23/7 1858–23/7 1860, Folio 362 (Lars Jensens døtres arveafkald efter deres bedstemor Karen Pedersdatter). LA
20. Bregentved Gods: »Fæsteprotokol 1852–1907«, side 40–42. LA
21. Vraaby Sogns Kirkebog 1814–1849, døde 1846. LA
22. Vraaby Sogns Kirkebog 1814–1849, fødte 1844. LA
23. Vraaby Sogns Kirkebog 1850–1884, døde 1862. LA og embedet.
Eskildstrup Gods: »Skifteprotokol 1848–50«. (Bregentved-Gisselfeld Birk 1859–64), folio 215. LA
24. Enderslev og Vraaby Sognes Forstanderskabs Journal 15/8 1863–22/5 1875. Afsendt 25/3 1865. Vallø kommunes arkiv (nu overgået til lokalarkivet).
25. Vraaby Sogns Kirkebog 1814–1849, fødte 1840. LA
26. Se note 3.
27. Se note 3.
28. Alsted Sogns Kirkebog, Alsted Herred, 1866–1882, fødte 1866. LA
29. Alsted Sogns Kirkebog, Alsted Herred, 1866–1882, døde 1866. LA
30. Alsted Sogns Kirkebog, Alsted Herred, 1866–1882, cop. 1866. LA
31. Sorø Birk og Byfoged: Politiprotokol 1870–1872, folio 87 (efter skudsmålssbog, tilsendt fra Enderslev-Vraaby Sogneraad 17/2 1871). LA
32. Bregentved-Gisselfeld Birk: Skøde- og Panteprotokol, Litra K, 1860–65, folio 929–930. LA
33. Tyvelse Sogns Kirkebog 1845–1890 over fødte 1867. (NB. Hjemmedøbt af faderen). LA
Samme sogns kirkebog over konfirmerede, copulerede og døde 1865–1891, døde 1867. LA
34. Tyvelse Sogns Kirkebog over fødte 1845–1890, fødte 1868. LA
35. Alsted Sogns Kirkebog 1866–1882, fødte 1871. LA
Endvidere Kokoppeindpodningsattest, beroende på »Kohavegaard«.
36. Se note 30.

37. Sorø Birk og Byfoged: »Politiprotokol 1870–1872«, fol. 35, 36f, 38, 46f, 48f, 50 og 87f. Forhør nr. 206/1870 og nr. 21/1871. LA
38. Sorø Birk: »Ekstraretsprotokol«, Litra H 1, 1869–1907, folio 13f, Justitssag nr. 22/1870. LA
Sorø By og Birk: »Domprotokol«, Litra U 1, 1862–1871, fol. 36off. LA
39. Enderslev og Vraaby Sognes Forstanderskabs Journal 1863–1875, anmærkning 9. april 1871. Vallø kommunes arkiv (nu overgået til lokalarkivet).
40. Samme kilde.
41. Samme kilde. Afsendt brev pr. 6/4 1875 til Direktionen for de sjællandske Jernbaner.
42. Vraaby Sogns Kirkebog 1850–84, døde 1875. LA og ved embedet.
Bregentved Gods i Sorø Amt: »Skifteprotokol 1834–51« (Bregentved-Gisselfeld Birk 1874–79), side 650.
43. Vraaby Sogns Kirkebog 1850–84, copulerede 1876. LA og ved embedet.
44. Vraaby Sogns Kirkebog 1892–1906, ægteviiede 1896. LA og ved embedet.
45. RA. Rentekammeret: Sjællandske Landvæsenskantor 1790–1841:
Journaler 1804 og 1805. Nr. 2482. 113–215.
Journalsager nr. 1572 og 1740/1804 (findes under sag nr. 1740/1804) samt Journalsager nr. 247 og 382/1805 (findes under nr. 382/1805). Nr. 2482. 216–633.

Kranierne i Kæderup

46. NEU nr. 20.191. Matr. nr. 2 a af Kæderup, Tureby sogn, Fakse herred, Forpagtergård »Vestersvängen«. Beskrivelse og opmåling 1944 af Axel Steensberg. Nationalmuseets 3. afdeling, Brede. Arkivet.

Litteraturliste

- Dansk Folkemindesamlings omfattende optegnelser om emnet.
Nationalmuseets 3. afdelings arkiv i Brede.
»Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens«, bd. 6 (1935), spalte 1664 ff: Pferdekopf.
(Indeholder indgående og omfattende oplysninger).
Albert Sandklef: »Singing flails«. Helsingfors 1949.
Brita Egardt: »Problem kring hästskallar«. Fra tidsskriftet »RIG«, Årgang 33, 1950, side 149 ff.
Dyrlæge C. C. Mathiesen: »Hesten i nordisk Myte og Kult«. Fra »Dansk veterinærhistorisk Aarbog«, 12. Aargang, 1945.
Axel Steensberg: »Dagligliv i Danmark i det 19. og 20. årh.«, bd. I–II.
Axel Steensberg: »Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år«. København 1952. Side 40 f.
Magnus Degerbøl: »The former Eskimo Habitation in the Kangerdlugssuak District East Greenland«. (Medd. o. Grønland. Bd. 104, nr. 10. Kbhvn. 1936, side 24). Hvalknogler som husoffer.
H. F. Feilberg: »Dansk Bondeliv«, 1. del (se bogens register).
Hans Stiesdal: »Algade Nr. 29 i Roskilde«. Artikel i »Fra Københavns Amt« 1951. Aarbog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt. Side 61 f.
H. P. Hansen: »Nedgravede hestehoveder«. »Sprog og Kultur« 1951, hæfte 3–4, side 94 ff.
H. P. Hansen: »Skik – Tro – Overtro«. »Sprog og Kultur« 1932–33, hæfte 1–2, side 23–28.
»Nationalmuseets Arbejdsmark 1953«, side 47–48. Artikel af Axel Steensberg: »Store Valby, en sjællandsk landsby, der blev genfundet«.
Evald Tang Kristensen: »Gamle Folks Fortællinger om det jydsk Almuesliv«. (Omtale adskillige steder i værket. Se indholdsfortegnelse).

Evald Tang Kristensen: »Jydske Folkeminder IV« (1880), side 358, nr. 120.

Jens Kamp: »Danske Folkeminder« 1877, siderne 187–191.

Anders Uhrskov: »Sagn og Tro« 1923. (Om overtro og magi på adskillige områder), samt adskillige flere større eller mindre værker, notitser og optegnelser, hvortil henvises fra ovenstående værker. Adskillige aviser har bragt artikler om overtro og magi, som det her vil føre for vidt at angive.

En lille Notits i en gammel Bog

Ved Pastor Urban Schrøder, Varnæs

Den 11. August 1860 modtog Pastor Jacob Elisius Gjellebøl i Præstø fra sin Provst en tjenstlig Skrivelse om som Byens Sognepræst at besøge Præstø Arresthus og der tage sig af den nok som bekendte Lars Nielsen, kaldet Balle-Lars, der nu hensad og afventede sin Dødsdom og Henrettelse for Mordet paa en Kone i Landsbyen Ugledie. Fra det lille Skrift, som Pastor Gjellebøl det følgende Aar, 1861 lod trykke i Næstved med Titelen »Spildte Guds Ord paa Balle-Lars« – hvilken Titel jo sidenhen er blevet et almindeligt brugt Mundheld – og hvori han beretter om sine hyppige Besøg hos Morderen, ved vi, hvilke Bestræbelser Præsten gjorde sig for at stemme hans Sind til en ret kristelig Anger, men ogsaa hvor ganske resultatløse disse samvittighedsfulde Bestræbelser blev. Balle-Lars døde for Skarpretterens Økse den 16. Oktober 1860 efter, at han til det aller sidste havde paaberaabt sig sin Uskyld. Og Præsten skrev herom: »Jeg raabte til ham, da han afklædtes, bandtes og førtes til Blokken: Lars, Lars! Den barmhjertige Gud aabne Dit Hjerte i Din sidste Stund, og han give Dig at bede for Din arme Sjæl! Ja barmhjertige Gud! her er en Synd til Døden, større end at jeg tør bede for den, men jeg beder Dig, luk hans Hjerte op! Lars! Lars! hører Du, beed: Gud vær mig Synder naadig! Lars sagde da 3die Gang paa Retterstedet, ligesom han lagde sit Hoved paa Blokken: jeg er uskyldig i Mordet paa Konen i Ugledie« (S.23). Vi forstaar af disse Ord, at Pastor Gjellebøl selv har været dybt bevæget og har søgt til det yderste at øve sin Sjælesørgergerning overfor denne Forbryder.

Dette var da ogsaa blevet ham paalagt af Provsten, der havde skrevet, at han skulde forberede Balle-Lars til Døden »ved, overensstemmende med Ritualet, tidt og ofte« at besøge ham i Arresten og »med al Flid drive

og betaget hannem al Magt over dem, som elske og frygte Herren.

Slutter saa med Herrens Bøn og Betsignelsen over den Ufsægtede, hvilket Præsten altid giver; saa tit hand forlader hannem.

IV. Art.

Om Fanger og Misdædere.

Præsterne skulle nogle gange besøge de Fange og Misdædere, som sidde paa deris Liv i Fængsel for deris begangne Synder, førend de meddeele dem det højværdige Jesu Christi helligste Legems og Blods Sacramente, paa det de med en god og Christelig Beredelse kunde annamme det.

De skulle for alle Ting slittig formane dem til Sandheds rette Bekiendelse, at de ikke undsee sig for Verden og qvæle Synden hos sig selv, hvormed de legge Synd paa Synd, og opvække Gud til større Hevn og Brede over sig, dersom de forhærde sig imod Gud og give Sathan Rom hos dem, i det de imodstaa Sandhed og tale Løgn; Men at de aabenbarligen vedstaa deris Forseelse og give Gud Ære, paa det de ikke skulle bevære deris Samvittigheder i Døden og saaledis ryf-
tis bort herfra i deris Sinds motvillige Forhærdelse:

*Den 16de October 1860 Et 7te Møde i den Baller's forsamling, i
den fjerde Indgang, udgives med følgende i Løb. Gud nu
at det forlægges som Liv og Døds; Helligsind og Lovgiver
og sine Gid uundtlig forløst; men for sig selv i Løb. —*

derpaa«, at han skulde afbede hos Gud sin »begangne grove Synd og Forseelse m.M., som Rituallet og Lovgivningen foreskriver« (S.3).

De her af Provsten gjorde Henvisninger til Kirkerituallet lyder nok saa tjenstlige. Men de faar et eget Liv, naar det her oplyses, at det paa Antikvarbogmarkedet er lykkedes at finde det Exemplar af »Danmarks og

lebøls Navn. Men blader vi i Kapitel VI – »Hvorledis med Syge, Anfegtede, Besatte, Fangne og Misdædere skal omgaaes« (S.89ff) – hen til det Afsnit, som Provsten har tænkt paa, finder vi Side 125 Overskriften »IV. Art. (ikel) Om Fanger og Misdædere«. Her hedder det bl. a.: »Præsterne skulde – – – for alle Ting flittig formane dem til Sandheds rette Bekiendelse – – – at de aabenbarligen vedstaa deris Forseelse og give Gud Ære, paa det de ikke skulle besvære deris Samvittigheder i Døden og saaledis rykkis bort herfra i deris Sinds motvillige Forhærdelse«. Det var netop dette sidste, Pastor Gjellebøl ved sine mange Samtaler med Balle-Lars fra den 13. August til hans sidste Stund havde kæmpet saa energisk imod, men jo desværre uden, at det bar Frugt.

Derfor virker det, naar man efter Læsningen af hans Bog ligesom har medoplevet hans Anstrengelser, saa gribende at læse de Ord, som netop nederst paa nævnte Side 125 i Kirkeritualet er tilføjet med en øvet Haands sirlige Skrift, og som derfor maa være skrevet af Præsten: *»Den 16de October 1860 Kl. 7½ Morgen blev Balle-Lars henrettet; men jeg havde den Sorg, at han gik ubodfærdig i Døden. Gud veed at jeg havde forelagt ham Livet og Døden, Velsignelsen og Forbandelsen at hans Sjæl maatte frelses; men han vilde ikke«*. Disse Ord er sandsynligvis skrevet kort Tid efter, at Pastor Gjellebøl er vendt hjem fra den uhyggelige Begivenhed. Thi deres sidste Halvdel genfindes næsten ordret i hans Bog om Balle-Lars. Ifølge denne havde han nemlig paa Retterstedet raabt højt til den forsamlede Menneskemængde: »Gud er mit Vidne, at jeg har forelagt ham Livet og Døden, Velsignelsen og Forbandelsen, Himmerig og Helvede, at han maatte vælge Livet og hans Sjæl frelses, men han vil ikke, jeg formaaer ikke at gjøre mere« (S.22). Præstens egne, nærmest fortvivlede Ord har lydt ham i Ørerne ogsaa efter, at han havde fuldført sin tunge Embedspligt. Og træt og rystet af Morgenstundens frygtelige Oplevelse har han saa med Sorg i Sindet aabnet den Bog, han saa ofte havde bragt med ved sine Besøg i Arresten, og hastigt nedskrevet sin Notits.

Ja, det var kun en kort Notits tilfældigt fundet i en gammel Bog. Og dog: Paa en sært gribende Maade bringer den en mere end hundreaarig, tragisk Begivenhed nært ind paa Livet af os og berører os foruroligende – vi fornemmer, at bag det saa let brugte Mundheld om de spildte Guds Ord paa Balle-Lars skjuler sig flere dybt tragiske Menneskeskæbner.

A. Strange Nielsen:

Litteratur om Præstø amt 1974

Lerskiver fra stenalderen. – I årbog for Nordisk Oldkyndighed 1973 bringes en stor artikel af museumsinspektør *Karsten Davidsen*, som har gennemgået det til rådighed værende fundmateriale af lerskiver fra oldtiden. Disse skiver er en gennemgående bestanddel af oldsagerne fra bopladserne, men kendes også fra 30 danske storstensgrave. I den danske fundliste er Præstø amt repræsenteret ved Fanefjord, Havnelev, Himlingøje, Keldby, Næstved, Stege, Storehedinge, Strøby, Vester Egesborg og Vordingborg.

Mønter fra Fensmark kirke. – I en artikel i tidsskriftet »Skalk«, nr. 3, 1974, omtales 3 mønter fra Valdemar den Stores tid, formentlig stammende fra Fensmark kirke, hvor de må være fundet i 1858, da koret blev nedbrudt. De blev derefter indsendt til Frederik VII, som derefter forærede dem til grevinde Danner.

Planmæssig drift af fæstegods i Holbæk, Sorø og Præstø amter er en meget vægtig og grundig afhandling, som cand. mag. *Arne Hentze* har offentliggjort i tidsskriftet »Bol og By«, der udsendes af Landbohistorisk Selskab. Det er en vigtig side af de store landboreformer i de 3 amter, der her er taget op til historisk behandling. Fra Præstø amt er benyttet godsarkivalier fra årene omkring 1800 stammende fra 16 af de betydeligste herregårde.

Amtets landevejshistorie. – Disputatsen »Alvej og Kongevej«, som *Alex Witten-dorf* forsvarede i februar 1974, bringer også et stykke vejhistorie fra Præstø amt. På strækningen København–Vordingborg fortælles om de to gamle vejføringer, dels Køge–Tryggevælde–Faxe–Vindbyholt–Vordingborg og dels Køge–Dalby–Duelund–Næstved–Vordingborg. Endvidere er der korte afsnit om vejene fra Næstved til Ringsted, Sorø, Slagelse og Skælskør. Af lokalinteresse er også omtalen af Frederik II.s kongevej fra Antvorskov mod Lystager og Næstved. Bogen er forsynet med gode billeder og kort.

Birgitte Gøyes Enkestand er titlen på to små bøger udsendt af forlaget Wormianum (Skalk). Museumsinspektør *Holger Rasmussen* har i Herluf Trolles og Birgitte Gøyes arkiv fremdraget nogle inventarielister fra 1571, 1572 og 1573, altså fra den tid (1565–74), da fru Birgitte var enke. Det ene hæfte bringer selve inventarielisterne. Det andet hæfte beretter, hvad listerne kan fortælle om Birgitte, hendes hjem, husførelse og hele tilværelse set i kulturhistorisk sammenhæng.

Præstø amts sø- og ånavne. – Bind 2 af det landsomfattende værk »Danske sø- og ånavne« er nu udkommet. Det udgives af Institut for Navneforskning (i kommission hos Akademisk Forlag). Det er udarbejdet af professor, dr. phil. *John Kousgaard Sørensen* og dækker hele det nuværende Danmark samt Sydslesvig og de skånske landsdele. Søer, damme og vandløb er opført alfabetisk, og dette bind omhandler bogstaverne E–G. Fra det gamle Præstø amt bringes 19 sønavne og 65 vandløbsnavne. Der gives forklaring på, hvad navnene betyder, og der henvises til, hvor og hvornår de findes nævnt i skrevne og trykte kilder. Det er et værk af stor interesse for alle, der holder af lokalhistorie.

Bygningstegninger i Geodætisk Institut. – I forbindelse med vort lands kortlægning har instituttet fastlagt en række nivellementsplaner på forskellige bygninger i vort land, især kirker og herregårde. Samtidig med denne afmærkning blev der optaget skitser af de pågældende bygninger, og det er et udvalg af disse skitser, der nu bringes i bogen »Kirker og bygninger i Geodætisk Instituts arkiv«. Bogen er skrevet af instituttets chef, professor *Einar Andersen*. Det er blevet til en virkelig fin bog. Tegningerne står rent og klart, og adskillige af dem er i yndige farver. Hver eneste bygning er ledsaget af en kortere beskrivelse. Præstø amt er repræsenteret ved kirkerne i Beldringe, Fakse, Frøslev, Hammer, Herfølge, Holme-Olstrup, Hårlev, Roholte, Skibinge, Udby og Volderslev. Endvidere er medtaget herregårdene Lundbygård, Lystrup og Vallø, og dertil kommer omtale af Even Bro, Volderslev Mølle og en mindstøtte i Klippinge.

Gejstlige lokalarkiver i Præstø amt. – For lokalhistorikere, museumsfolk og mange andre er det af stor værdi, at Rigsarkivet har udsendt en oversigt over, hvad der er bevaret af kirke- og klosterarkiver i Lunds og Roskilde stifter i tiden indtil 1559. For Præstø amts vedkommende noterer vi middelalderbreve om kirkerne i Fensmark, Hammer, Risby og Keldby. Storehedinge kirkes arkiv rummer 3 breve, Næstved Sct. Peders 3 breve, Vordingborg Vor Frue 16 breve, Præstø Sct. Antonii klostres arkiv består af 8 breve, Næstved Sct. Peders kloster (Skovkloster) af 40 breve i tiden 1140–1559 og Næstved Helligåndshus af 2 breve.

Arkæologi i Præstø amt. – Foruden artiklen om de neolitiske lerskiver i »Årbog for nordisk Oldkyndighed« 1973 findes i samme årbog endnu to artikler, der bringer stof fra amtet.

FUGLEBÆKSBANKEN I STRØBY SOGN: Ved en udvidelse af landevejen mellem Strøby og Strøby Egede i 1968 stødte man på resterne af Fuglebækshøj. Nationalmuseet blev tilkaldt, og højen blev udgravet. Det er resultatet heraf, der nu foreligger, præsenteret af arkæologerne *Klaus Ebbesen* og *Erik Brinch Petersen*. Man fandt resterne af en betydelig jættestue med adskilligt gravgods, og på bakketoppen under højen fandtes betydelige spor af pløjning med ard.

FLÆKKESPIDSER FRA KNUDSHOVED: Ved undersøgelser på Knudshoved har amatør-arkæologen, dyrlæge *B. Fugl Petersen*, Lov, fundet nogle sjældne rygetoucherede flækker, som ikke tidligere er fundet i Sydsjælland. Beskrivelsen af dem og sammenligningerne med andre europæiske fund peger på en meget tidlig kultur i Sydsjælland.

Den store Historiebog om Østsjælland. – Hæfterne 16 og 17 af forlagsboghandler A. Kirkeskovs værk om de østsjællandske sogne står ikke tilbage for de mange forudgående gode hæfter. Vi får præsenteret slutningen af beretningen om Fakse sogn, hele Hylleholt sogn og begyndelsen af Roholte sogn. Det er imponerende, at det er lykkedes at præstere 680 sider indtil nu. I de to nyeste hæfter hører vi om erhvervslivet i Fakse og Fakse Ladeplads, om herregårdene Rosendal og Lindersvold og om skolerne i Hylleholt og Roholte sogne. Hertil knytter sig en omtale af øvrige skoler og institutioner. Meget markant er præsentationen af 56 bøndergårde i Fakse sogn og 37 i Hylleholt sogn, næsten alle med billeder. Man mærker sig, at gården Skovbæk i Lille Elmue er nævnt i et dokument fra 1348, og at der bringes et fotografi heraf.

Militærhistorie. – Rigsarkivet har udgivet en registratur over slægten Hegermann-Lindencrones arkiv. Heri findes blandt andet 12 pakker breve og dokumenter, som har tilhørt general Cai D. Hegermann-Lindencrone, som i en periode ved midten af forrige århundrede var chef for 2. dragonregiment i Næstved.

Krybskyttheistorier og -digte. – Smedemester *Adolf Jensen* i Valby, tidligere Næstved, har i duplikeret form og på eget forlag udgivet en samling krybskyttheistorier, hvoraf en del er hans egne oplevelser på Næstved-egnen. I fortsættelse heraf bringes 54 digte af forfatteren selv om samme emne.

Stenboderne i Næstved. – Arkitekt *Arne Nystrøm*, der sammen med arkitekt J. Vestergaard Jensen restaurerede de middelalderlige stenboder syd for Sct. Peders kirke, har for Næstved Museum udgivet en lille bog, som redegør for husrækkens historie. Anledningen dertil er istandsættelsen af de to vestligste huse, som derefter er blevet rammen om de særlige samlinger af Laurids Pottemagers arbejder, sølvsamlingen, Kähler-samlingen og Holmegaard-glassamlingen. Den meget gedigne skildring er forsynet med fortræffelige illustrationer, og den afsluttes med lektor *F. Michelsens* korte beretning om de fire samlinger.

Gøngehøvdingen. – *Severin Kjær*s bog fra 1892 »Gøngehøvdingen Svend Povlsen og Snaphanerne« har længe været efterspurgt og udsolgt. Mange kan derfor glæde sig over, at Dansk-Skaansk Forening har sørget for en ny udgave i fotografisk genoptryk. Bogen er helt igennem autentisk, for Severin Kjær hentede sit stof fra originale kilder og supplerede det med oplysninger fra trykte værker. Ikke mindst har Bårse og Hammer herreders tingbøger været gode at øse af. Fra svenskekrigenes tid er der masser af godt lokalhistorisk stof om forhold og begivenheder i byer og landsbyer fra Sparresholm i nord til Vordingborg i syd.

Henrich Petersen, degn i Toksværd 1780–1827. – Den administrerende direktør for den engelske koncern »Nu Swift«, *Finn Graucob*, som er dansk, har udgivet en omfattende familiehistorie (694 s.) om sine danske forfædre. Bogen er trykt hos M. Pilling & Sons Ltd., of the Cross, Elland, Yorkshire, og er naturligvis på engelsk. Den bringer 3 kapitler med tilsammen 84 sider om den usædvanlige degneskikkelses liv og virke. Han bestod den theologiske embedseksamen, men blev aldrig præst. Han engagerede sig i begivenhederne om Struensee, han var lærebogsforfatter, og i Toksværd modtog han unge mennesker i pension og forberedte dem til studentereksamen, samtidig med at han passede degne-embedet.

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årsberetning 1974-75

Driftsregnskab 1/4 1974 - 31/3 1975

<i>Indtægter</i>		<i>Udgifter</i>	
	Kr. Ø.		Kr. Ø.
Tilskud fra ministeriet for kulturelle anliggender	1.800,00	Kontorudgifter, telefon, porto o. a.	3.246,99
Tilskud fra amt og kommune Storstrøms amt. .	5.000,00	Møder, foredrag o. l.	2.017,64
Næstved kommune	200,00	Overskud	4.724,66
Præstø kommune	30,00		
	5.230,00		
Salg af ældre årbøger.....	855,60		
Overskud af Hist. billedbog	1.102,50		
Renteindtægter	1.001,19		
	<hr/>		<hr/>
	Kr. 9.989,29		Kr. 9.989,29

Status ultimo marts 1975

<i>Aktiver</i>		<i>Passiver</i>	
	Kr. Ø.		Kr. Ø.
Obligationer	2.418,62	Arkæologisk fraktion	1.350,00
Sparekasse, giro	27.361,13	Modtaget til udg. af bog....	15.000,00
Kassebeholdning	1.920,85	Kapital	15.490,00
Udlæg til bog	140,30		
	<hr/>		<hr/>
	Kr. 31.840,90		Kr. 31.840,90

Søndag den 26. maj 1974 var der arrangeret byvandring i Helsingør under ledelse af museumsinspektør Robert Egevang, Nationalmuseet. Desværre var der kun begrænset tilslutning til den i øvrigt vellykkede spadseretur.

Efterårsturen 28. september gik til Klintholm gods, der forevistes af kammerherre C. C. Scavenius og søn.

Generalforsamlingen afholdtes på Café Østmøn i Magleby. Der udtaltes mindereord over foreningens afdøde æresmedlem dr. phil. Holger Munk.

Eigil Pedersen, Fakse Ladeplads, J. Ingemann Pedersen, Glumsø, og Tage Worsaae, Jungshoved, genvalgte til styrelsen, mens amtsrevisor Ernst Hansen, konsulent Levin Hansen og landinspektør H. Juul Nielsen modtog genvalg som revisorer og revisorsuppleant.

Efter generalforsamlingen gik man over til Magleby kirke, hvor sognepræst Erik Porsbo var vejleder. – Der var 140 deltagere i den interessante tur.

Historisk Samfund har arrangeret en studiekreds i arkæologi under ledelse af stud. mag. Anders Fischer.

10. april 1975 holdt museumsinspektør G. Nellemann, Nationalmuseet, et spændende lysbilledforedrag om de polske roearbejdere. Det fandt sted i Næstved Tidendes sal, der var fyldt til bristepunktet.

Samfundet havde den 31. marts 1975 ca. 540 medlemmer, men en kampagne for øget medlemstilgang planlægges.

Adskillige af Samfundets tidligere årbøger er forlængst udsolgt, men en del ældre årgange er endnu på lager og kan ved henvendelse til kassereren købes af medlemmerne til priser fra 3,75 kr. til 18,75 kr. pr. stk. + forsendelse.

Bestyrelsen for Historisk Samfund for Præstø Amt består af:

Lektor, museumsinspektør F. Michelsen, Næstved. Tlf. 03 - 72 32 11. Formand.

Fhv. amtsskolekonsulent J. Ingemann Pedersen, Glumsø. Tlf. 03 - 64 60 26. Næstformand. Sekretær.

Fhv. skoleinspektør Axel P. Jensen, Hårlev. Tlf. 03 - 68 50 51. Kasserer.

Gårdejer Knud Hansen, Holme Olstrup. Tlf. 03 - 76 24 01.

Overlærer Ebba Køie, Karrebæk. Tlf. 03 - 74 22 01.

Underdirektør Eigil Pedersen, Faxe Ladeplads. Tlf. 03 - 71 63 96.

Fru Else Porsbo, Borre, Møn. Tlf. 03 - 81 22 26.

Dyrlæge Henning Poulsen, Store-Heddinge. Tlf. 03 - 70 25 19.

Fhv. dommer Tage Worsaae, Jungshoved. Tlf. 03 - 79 92 52.

F. Michelsen.

Næstved Museum

Årsberetning 1974-75

Regnskab 1. april 1974 - 31. marts 1975

<i>Indtægter</i>		<i>Udgifter</i>	
	Kr. Ø.		Kr. Ø.
Tilskud fra staten	34.772,00	Lønninger	31.182,93
Tilsk. fra amt, kommuner	93.821,00	Lokaler	39.673,55
Andre tilskud	5.010,00	Samlinger	38.680,93
Entréindtægt m. m.	884,50	Inventar	1.025,00
Lejeindtægt (kustodehus)		Andre udgifter, herunder	
Renteindtægter	8.150,65	telefon, kontorudgifter,	
Diverse		bibliotek, transport, re-	
Overført kassebeholdning		præsentation m .v.....	22.521,75
fra forrige år	121.275,89	At overføre til næste år...	139.008,73
	<hr/>		<hr/>
	Kr. 272.092,89		Kr. 272.092,89

Fund og indkøb

Gennem arkæologiklubben er der indgået en del skårmateriale, jerngenstande o. a. fra udgravning i Farvergade, Næstved.

Museet har i København erhvervet et meget fint stykke: et standur med original kasse og udført 1728 af Johan Diderik Galle i Næstved. Uret kan følges tilbage til 1734 i en gammel Næstved-slægt.

Endvidere er der indkøbt en del Kähler-keramik, bl. a. en stor skål af Jens Thirslund, og Holmegaard-glas og endvidere et silkebroderi af Gaunø.

Gaver

I forbindelse med udstillingen »Børn« indgik adskillige stykker legetøj og børnetøj. Man har desuden modtaget ting som faner, brudgomssæt, brudekjoler og forskellige tekstiler samt effekter fra et skibsbyggeri i Karrebæksminde.

Museets virksomhed

Der har været afholdt 8 større og mindre udstillinger, hvoraf »Børn« på et par uger blev besøgt af o. 4.000. Sammen med Holbæk og Roskilde museer markeredes ICOM-året ved en udstilling i Holbæk med værkstedsfund fra pottemageriet.

I maj 1974 dansede Suså Folkedanser Kreds og Leg og Virke (DUI) på plænen foran museet til spillemandsmusik.

Stud mag. Anders Fischer afsluttede for Nationalmuseet og Næstved Museum en undersøgelse i Holmegaards mose af en bosættelse fra istidens slutning. Museets arkæologiklub har fortsat udgravningen i Farvergade og foretaget konservering af jerngenstande herfra.

Museets leder har adskillige gange holdt lysbilledforedrag med tilknytning til museets samlinger, bl. a. 3 gange ved en udstilling i Herlufmagle-hallen.

Besøgstallet udgjorde ca. 8.500.

F. Michelsen.

Sydsjællands Museum, Vordingborg

Museets virksomhed i 1974

Undersøgelser m. v.:

Museet har ved Axel Johansson og medarbejdere i 1974 fortsat den i 1971 påbegyndte undersøgelse af den senpalæolitiske boplads Stoksberg vest for Porsemosen og har på undersøgelsen ialt anvendt 50 dage.

Axel Johansson har desuden foretaget 2 besigtigelser af affaldsgruber i Langebæk Kommune.

Erhvervelser:

Museets samlinger (bortset fra oldsager) er ved gaver blevet forøget med 10 numre.

Ved køb er erhvervet et maleri fra 1840 af udsigten fra Præstø mod Nysø.

Inddeponering og nyordninger:

Museet vil nu af Nationalmuseets 2. afd. få deponeret en række fund fra Nationalmuseets udgravninger i borgruinen i hvilken anledning en nyopstilling af rummet, der belyser borgen Vordingborgs historie, er under forberedelse.

Der arbejdes fortsat med en ordning af magasinet.

Formidling:

Museet er åbent daglig 9–12 og 13–17 (1. juni–1. oktober). Resten af året 10–12 og 13–16 undtagen mandage.

1760 skoleelever fra amtet, fordelt på 76 klasser, har besøgt museet som led i undervisningen.

Besøgstal:

Museet har i 1974 haft 9569 besøgende, heraf 2100 skolebørn. Museet har haft besøg af arkæologistuderende fra Stockholm. Museet har i perioden 20. maj til 1. oktober 1974 på Strøget i København deltaget i en informationsudstilling om danske museer.

Regnskab 1974/75

<i>Indtægter</i>	Kr. Ø.	<i>Udgifter</i>	Kr. Ø.
Tilskud fra staten	19.500,00	Lønninger	40.299,50
Tilskud fra amt og kom- muner	36.359,35	Vedligeholdelse	1.670,55
Andre tilskud	500,00	Lys og varme	16.173,78
Kontingent fra Museums- forening	540,00	Rengøring m. v.	1.395,90
Entreindtægter	5.788,00	Indkøb	655,90
Salg af postkort m. v.....	1.287,25	Undersøgelser	2.879,50
Renter	2.312,83	Forsikring	1.110,00
Arbejdsgivertilskud via A. T. P.....	1.728,00	Nyopstillinger	11.426,28
Diverse	177,15	Inventar	5.338,54
		Kontorhold	2.154,46
		Diverse	388,60
	68.192,58		83.493,01
Overførsel fra forrige år...	34.840,71	At overføre til næste år ...	19.540,28
	Kr. 103.033,29		Kr. 103.033,29

T. Worsaae.

Møns Museum

Museets Virksomhed

Museet bød igen i år på en foredragsrække, bestående af 5 foredrag med fælles-titlen »De døde ting og det levende liv«.

1. Museumsinspektør Yde Andersen: Kobber og Messing.
2. Hermann Kähler: Keramik.
3. Direktør M. Schlüter: Om glas.
4. Magister Lomborg: Bronzealderlandsbyen »Vadgård«.
5. Museumsinspektør Jørgen Jensens foredrag, hvis titel var den samme, som stod for hele rækken – nemlig »De døde ting og det levende liv«.

Alle aftener havde meget stor tilslutning.

Den 5.8.74: Musikafte-Ensemblet »Cooperative Internationale« d) »Opera« under ledelse af fru Betty Beval. Der var mødt ca. 60 gæster.

Den 16.8.75 havde et halvt hundrede tilskuere en usædvanlig oplevelse i Museets gård, som dannede rammen om Oskar Wildes »Salome«, der blev opført af en international gruppe ved navn »Kiss« dannet i London.

Gaver.

Fru Kristine Madsen, Hjulbjerggård, ca. 150 effekter, bl. a. sølvkrus fra 1675, tre figurer, Stafford-shire, og hjørneskab – standkiste – standur ca. 1850 – en del sølv, messing og kobber – fransk sjal og andre tekstiler, ialt en meget værdifuld gave, som blev udstillet på en særudstilling og samlede ca. 1000 besøgende.

Fru Rudi Kristensen, Bogø: En dåbskjole (løjert), to båndvæve, tre Tønderkniplinger, to herreveste.

Fru Kristensen, Storegade 122, Stege: En buddingform og et fad, begge med gul glasur, svensk oprindelse, ca. 1820.

Fra Museets tidligere formand, afdøde pastor J. L. Frederiksen, har Museet modtaget et sølv kaffe- og the-service, og dele af et spisestel med brombærdekorationer.

Frk. Anna Hansen, Ebbelnæs: Fødselsminde af Chr. Bredahl, erindringsminde fra bryllup: Sølvur, skeer og en del tekstiler, deriblandt den såkaldte nadverdug.

Fra afdøde konsulinde, fru Ebba Carøe: Meget stor og smuk kiste fra 1786. Og en samling blått køkkentøj samt tekstiler.

Køb.

Der er indkøbt to malerier: »Mølle på Høje Møn«, »Portræt af pastor Kisum«. Af den mønske maler H. C. Christoffersen. Museets samlinger er i det forløbne år øget med 550 nr. Besøgstal: ca. 10.000 besøgende.

Restaureringer.

De to af Museets fire længer har fået nyt tegltag, murværket sandblæst og kalket, og alt udvendigt træværk malet.

Ligeledes er 4 garager nedrevet, så der gennem Hestegardeporten er blevet en parkeringsplads, som er blevet beplantet og belagt med brosten.

Driftsregnskab 1/4 1974 - 31/3 1975

Statstilskud		34.863,00
Amtstilskud		90.000,00
Kommunetilskud		32.000,00
Medlemskontingent		2.100,00
Omkostningsdæpende ydelse a/c		1.728,00
Entreindtægt		10.028,00
Salg af kataloger, postkort, kogebøger m. v.		4.765,00
Renteindtægt		2.891,12
Lejeindtægt lokaler		6.599,00
Lønninger 1/5-31/12 1974	24.392,50	
Lønninger 1/1-31/3 1975	9.941,50	
	<hr/>	34.334,00
ATP	432,00	
Telefon og kontorhold	3.875,39	
Mødeudgifter	2.766,95	
Repræsentation	605,20	
Fragt og porto	781,95	
Kataloger, tryksager m. v.	4.330,78	
Tyverialarm	335,00	
Annoncer	1.519,93	
Indkøb af museumsgenstande	3.876,90	
Forsikringer og kontingenter	4.351,20	
Prioritetsudgifter (husleje)	5.393,49	
Vedligeholdelse af bygninger	18.046,15	
- - tekniske installationer	2.559,40	
Lys og varme	12.478,25	
Skat, afgift og forsikring	2.338,15	
Rengøringsmidler	1.120,76	
Købt inventar	4.079,05	
Småinventar	1.816,29	

Koncerter m. v. v/ jubilæum	4.831,50	
Tilskud til do.	÷ 4.090,00	
		<u>741,54</u>
Vedligeholdelse inventar		1.256,21
Parkeringsanlæg		4.596,00
Rådighedsbeløb, kustoden		30,00
Ombygningsudgifter	124.523,06	
Tilskud til do.	÷ 80.000	
		<u>44.523,06</u>
Overskud		28.786,47
		<u>184.974,12</u>
		<u>184.974,12</u>

Status.

Aktiver:

Møns Bank 103845-2		55.328,30
– – 150471-9		196,56
Sparekassen Møn 00-05204		9.327,28
– – 06-00986		142,81
Girobeholdning		1.173,04
Forudbetalt løn		3.370,25
		<u>69.538,33</u>

Passiver.

Skyldige feriepenge		690,52
Indeholdt A-skat		540,00
Kapitalkonto		68.307,81
		<u>69.538,33</u>

Kapitalkonto:

Nettoformue 1/4-74		39.521,34
Overskud		28.786,47
Nettoformue	68.307,81	
		<u>68.307,81</u>
		<u>68.307,81</u>

Foranstående regnskab er udarbejdet på grundlag af Museets kassekladder. Vi har gennemgået de foreliggende bilag samt afstemt mellemværender med pengeinstitutter og postgirokonto.

Stege, den 28. maj 1975.

Egon H. Petersen.

P. Billeschou-Hansen,
reg. revisor.

S. Jensen.

Grundtvigs Mindestuer, Udby

Årsberetning 1974/75

Det årlige bestyrelsesmøde fandt sted i Udby den 7/9 1974. Museet befandtes i god vedligeholdelsestilstand. Den nye rengøringsordning fungerer perfekt. Det konstateredes, at den del af havegangen, der løber udenfor kirkegårdsmuren, er blevet restaureret og grusbelagt ved menighedsrådets foranstaltning.

Hvad økonomien angår, noteredes en mindre nedgang i besøgstallet. På grund af den hidtil anvendte optællingsmetode er det dog vanskeligt at registrere det nøjagtige tal. – Der optages forhandlinger med myndighederne om muligheden for at opsætte nogle vejskilte, der kan gøre forbipasserende opmærksom på museet. – Fra Storstrøms amtskommune er modtaget et mindre tilskud til driften. Det er imidlertid tvivlsomt, om man for fremtiden kan påregne at få tilskud fra denne side.

Pjecen om museet er nu genoptrykt i 4.000 eksemplarer. – Udkast til en ny inventarfortegnelse er tilgæet bestyrelsen. Det overvejes at udgive fortegnelsen i pjeceform, når de sidste undersøgelser er tilendebragt. – Der arbejdes videre med planerne om at få nogle almuemøbler fra begyndelsen af 19. århundrede deponeret på museet.

K. E. Bugge.

Næstved By- og egnshistoriske Arkiv

Årsberetning 1974

Den afgørende begivenhed i 1974 var arkivets flytning fra hovedbiblioteket på Sct. Peders Kirkeplads til de nye lokaler i Sct. Jørgens Park 34. Flytningen skete ad flere gange og er ikke afsluttet endnu. Det har været og er stadig et stort arbejde at få nyopstillingen i orden. Der er grund til at sige tak til Næstved byråd og kulturelle udvalg for de nye og særdeles gode arbejdsforhold. En mindre, men speciel ting må fremhæves, nemlig at det indrettede klimarum til opbevaring af vore ca. 60 filmspoler fungerer tilfredsstillende. Det er en betydelig gevinst. Der er nemlig et stigende udlån af kopier af de gamle film til foreninger og til forsorgen for de gamle og unge.

Arkivet har placeret sig fast i byens liv. Folk henvender sig med sager, de gerne vil have opbevaret, og de kommer for at få oplysninger om deres slægt. For tiden har vi i gennemsnit 1–2 henvendelser pr. dag.

Det er også blevet mere almindeligt, at foreningsfolk kommer med deres udskrevne protokoller for at få dem opbevaret på et sikkert og ordnet sted. De kan jo låne dem igen, når som helst de får brug for det.

På Danmarks Biblioteksskole har man oprettet et liniefag i lokalhistorie som led i biblioteksuddannelsen. Derfra har vi fornylig haft besøg af en gruppe på 6 studerende, som ville sætte sig ind i, hvordan arbejdet i et arkiv foregår.

Vor kontormand, Bjørn Jacobsen, er her 5 timer daglig og registrerer aviser. Registreringen er nu fremme ved juni 1863, og avisregisterets oplysninger er stærkt benyttet af de arkivbesøgende.

I årets løb har vi hjemkøbt yderligere fotokopier af folketællingslisterne 1787–1860, og der mangler ikke meget, før hele dette område er dækket ind i by og på land. Vi har endvidere fået omkopieret endnu nogle af de gamle Næstved-film, og dette er bekostet af vor særlige arkivfond. Arkivets navn har et par gange i den senere tid været på TV-skærmen, når der er vist passager fra vore film.

Der har været holdt de sædvanlige registrerings- og arkiveringsmøder 2. og 4. tirsdag i måneden. To nye medarbejdere er kommet til, nemlig fruene Tenna Voigt og Ebba Køie.

Foruden det allerede omtalte materiale, der i årets løb er indgået i arkivet, kan nævnes:

Læge Christiansens arkiv med 2 bind om Fodby og 2 bind om Vallensved
 Fensmark Sygekasse 1867–1973 med 28 bind
 Næstved Idrætsklub 1907–20 med 1 bd.
 Materiale om Tyvelse kirke
 Herlufmagle syge-hjælpekaske 1891–1973
 Socialdemokratiet og AOF i Næstved, samt Avisbog 1936–43 for DSU
 Udstillingsavisen (byens 800-års jubilæum), nr. 1–29 i 1935
 Haglskadeforsikringen for Præstø amt 1871–1970, 9 bind
 Næsby Brugsforenings arkiv 1885–1961
 Våbenbroderselskabet for baroniet Gavnø
 Originalkompositioner af komponisten, organist Carl Chr. Olsen, Næstved
 Supplerende aflevering til a/m Godthåb, Herlufmagle
 Næsby-Tyvelse radikale venstreforening
 Sandby Husflidsforening
 Glumsø realskoles elevforening
 Brandbog for Gødstrup by
 Portner på Wittes Stiftelse Peder M. Henriksens arkiv
 Købmand Lundager-Christensens arkiv
 Næstved og Præstø amts årskursus 1934–69, 14 bd.
 Derudover en lang række eksamensbeviser, ejendoms-papirer, forenings-papirer,
 koppeattester, skudsmålsbøger, borgerskabsbreve, lejlighedssange, »sognekort«
 m. m.
 Ialt er indgået 91 bind protokoller, 397 stk. småtryk, 283 billeder, en række
 bøger af historisk og lokalhistorisk indhold.

A. Strange Nielsen

Faxe Herreds lokalhistoriske Arkiv

Beretning for 1974/75

Arkivets samlinger er forøget med 142 afleveringer, der repræsenterer 1093 enkeltstykker bestående af bl. a. 199 billeder og fotografiske plader, 37 prospektkort, 4 skudsmålsbøger, 1 slægtstavle, 61 protokoller fra foreninger og virksomheder, 20 bind faglitteratur og lokalhistorisk litteratur samt 771 andre stykker

Følgende materiale kan fremhæves:

Håndskrevne noder fra malermester og musiker Niels Petersen, Tystrup, brandbog for Elmue brandfogeddistrikt (Roholte s.) 1865–1926. Portrætsamling (20 stk.) af navngivne personer fra Kongstedegnen. Portrætsamling (30 fotos) af navngivne kendte personer fra Fakse fra tiden 1890–1910. Forhandlingsprotokol fra Spjellerup Forsamlingshus 1939/70. Tegning af Faxe Kalkbruds første lokomotiv 1857. Situationsplan over arbejderboliger ved Faxe Kalkbrud. Opført efter en brand i 1894. Egnshistoriske optegnelser af Rasmus Hansen fra Dalby-Tureby og Tågerup ca. 1900. Barndoms- og ungdomserindringer fra Roholte 1890–1910 af dyrlæge Harald Jensen, Fakse. Embedsbøger, Skolejournaler, gymnastikprotokoller, dagbøger og eksamensprotokoller fra Spjellerup skole 1851–1945. Dagbøger for Spjellerup-Smerup skole 1926/65. Skolejournaler for Ll. Taarøje skole 1841/50. Skolejournaler, skoleprotokoller og dagbøger for St. Torøje skole 1851–1940.

Arkivet har mistet en god ven, idet fhv. sognepræst i Dalby-Tureby, lokalhistorikeren Arne Majvang er død. Arne Majvang interesserede sig dybt for sin egne historie, hvilket gav sig udtryk i mange artikler i dagblade og tidsskrifter. Navnlig i kirkebladet for Dalby-Tureby sogne har han meddelt et væld af lokalhistoriske oplysninger og næsten gjort dette blad til et lokalhistorisk tidsskrift. Han har forsynet arkivet med mange lokalhistoriske arkivalier, og det var med oprigtig sorg, at vi modtog meddelelsen om hans alt for tidlige død. Vi vil savne hans medarbejderskab.

Den i 1973 udarbejdede »Lokalhistorisk Vejviser« er nu udsolgt, hvorefter Dansk Historisk Fællesforening er i gang med en ny udgave af bogen, der foruden arkiver og lokalhistoriske foreninger tillige skal medtage en fortegnelse over danske museer og deres dækningsområde.

Udstillingen i Faxe Ladeplads virker fortsat og formidler mange afleveringer til arkivet.

En del studerende ved Kunstakademiet har beskæftiget sig med løsningen af bygningshistoriske og erhvervshistoriske opgaver knyttet til Fakse sogn. I den forbindelse har arkivet haft den glæde at kunne støtte de studerende med oplysninger hentet fra vore samlinger.

På arkivets første offentlige årsmøde, afholdt efter vore nye vedtægters ikrafttræden, er der nu valgt en ny styrelse, hvilket dog ikke gav anledning til personskifter.

Registreringsarbejdet varetages nu af et arbejdsudvalg på 6 medlemmer, der arbejder een gang ugentligt.

Arkivaliernes opstilling i de anskaffede compact-reoler er yderligere systematiseret og fremfindning af arkivalier lettet.

Emneregistraturen udbygges stadig.

Arkivets håndbibliotek er udbygget, dels for egne midler, dels med bistand fra Landsarkivet for Sjælland.

En fylldig registatur over arkivets materiale er under udarbejdelse.

Ejgil Pedersen.

